

ZBIÓR
RAPORTÓW NAUKOWYCH

Aktualne naukowe problemy.
Rozpatrzenie, decyzja, praktyka.

Wrocław
29.06.2014 - 30.06.2014

Część 6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

Актуальные научные проблемы.
Рассмотрение, решение, практика.

Вроцлав
29.06.2014 - 30.06.2014

Часть 6

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka„. (29.06.2014 - 30.06.2014) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o.

«Diamond trading tour», 2014. - 84 str.

ISBN: 978-83-64652-49-3 (t.6)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji 29.06.2014 - 30.06.2014 roku. Wrocław.

Część 6.

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

Warszawa 2014

ISBN: 978-83-64652-49-3 (t.6)

"Diamond trading tour" ©

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

СЕКСЈА 9. НАУК HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

- 1. Мазурок О. 5**
РОЛЬ ШИРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРАЙОВОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ РАДИ
У ДІЯЛЬНОСТІ «ПРОФОРУС» УПРОДОВЖ 1921–1926 РР.
- 2. Сініцький А.Ц. 9**
ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
- 3. Баковецкая О.А. 17**
ОПРАВΟΣЛАВЛИВАНІЕ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В УКРАИНЕ
(XIX СТ.)
- 4. Зайцев Е.Д. 25**
АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ СОВЕТСКОГО ГОСУ-
ДАРСТВА В 1920-Е ГГ.
- 5. Елисеенко С.М. 29**
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРАСНОЯРСКОГО КО-
МИТЕТА ВСЕРОССИЙСКОГО СОЮЗА ГОРОДОВ В ГОДЫ ПЕРВОЙ
МИРОВОЙ ВОЙНЫ
- 6. Хряцевська Л. М. 31**
ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1989-
2001 РОКАХ

СЕКСЈА 15. НАУК PSYCHOLOGICZNYCH. (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

- 7. Иванисова О. Ю. 36**
ОСОБЕННОСТИ САМООТНОШЕНИЯ СУБЪЕКТАВ ОТЕЧЕСТВЕН-
НОЙ ПСИХОЛОГИИ
- 8. Zotov A.V., Plotnikova O.A., Barnash A.V. 38**
THE EFFECT OF ALCOHOL ON HEALTH AND RELIABILITY OF
EMPLOYEE OF ROAD SERVICE
- 9. Воропаев Д.С. 41**
ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯ-
НИЕ ОРГАНИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИС-
СЛЕДОВАНИЯХ
- 10. Каут Н. М. 47**
ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ
- 11. Гончарова Н. О. 54**
ПРОЕКТУВАННЯ КАР'ЕРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ЕТАПІ ЇХ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

12. Юіна Н.О.	57
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
13. Тіунова А.О.	60
ВПЛИВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НОВОУТВОРЕНЬ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ТІЛА ПІДЛІТКА	
14. Заколотюк В.Г., Царькова О.В.	63
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ МИСТЕЦТВА НА СВІДОМІСТЬ ШКОЛЯРІВ	
15. Корнієнко З. А.....	66
ПРОФЕСІЙНА ПРИДАТНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ	
СЕКСЈА 17. NAUKI SPOŁECZNE.(СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)	
16. Лебедь О. А.	69
КОНЦЕПЦІЯ БУДУЩЕГО Э. ТОФФЛЕРА	
СЕКСЈА 23. FILOZOFIA. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)	
17. Карпицкий Н.Н.	72
ПІДСТАВИ МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ	
18. Сиротина К.А.....	75
КОРРУПЦІЯ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ	
19. Муляр В. І.....	77
ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА МАКСА ВЕБЕРА: АСКЕЗА, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА «ДУХ» КАПІТАЛІЗМУ	
20. Тарнапольская Г.М.	81
СЕНС АПОФАТИЧНОГО СИМВОЛІЗМУ ДІОНІСІЯ АРЕОПАГІТА	

Мазурок Ольга

аспірантка III курсу історичного факультету

ТНПУ ім. В. Гнатюка

РОЛЬ ШИРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРАЙОВОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ РАДИ
У ДІЯЛЬНОСТІ «ПРОФОРУС» УПРОДОВЖ 1921–1926 РР.

Olga Mazurok

The role of SHUKSR in the activities of professional organization of Ukrainian students of “Proforus” during 1921-1926.

The article reviews a set of archival documents of Ukrainian Student Council in Lviv connected with the work of SHUKSR and “Proforus” during 1921–1926.

Key words: “Proforus”, SHUKSR, studentship, West Ukraine.

У статті на основі комплексного та об'єктивного аналізу низки архівних документів УКСРади західних земель України у Львові йдеться про становище та роль Ширшої української крайової студентської у діяльності «Профорус».

Ключові слова: «Профорус», Ширша українська крайова студентська рада (ШУКСР), студентство, західноукраїнські землі.

Досліджена проблема є надзвичайно актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати роль ШУКСР у діяльності «Профорус». Окрім того у публікації висвітлено ряд протоколів та резолюцій, прийнятих на загальних з'їздах ШУКСР.

Мета статті – дослідити роль ШУКСР у діяльності «Профорус» та її вплив на становлення структури організації.

Основні завдання наукової публікації обумовленні аналізом резолюцій, протоколів, виданих ШУКСР та Головною радою «Профорус», що стосувалися їх діяльності.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше зроблено спробу дослідження ролі ШУКСР у діяльності «Профорусу» упродовж 1921–1926 рр. на основі раніше неопублікованих архівних матеріалів.

Хронологічні рамки статті охоплюють 1921-1926 рр., оскільки дана організація активно діяла у зазначений період.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, поява та діяльність Центрального союзу українського студентства висвітлена у працях Гуменюк О. «Центральний союз українського студентства – провідна організація української студентської еміграції в культурно-освітній сфері» [1, с. 110–118], Тарабан В. «Утвердження та діяльність центрального союзу українського студентства у 20-ті роки ХХ ст.» [7, с. 187–1901]. Більш детально про діяльність «Профорусу» та ЦЕСУС описано у наукових статтях Мазурок О. «Особливості структурної органі-

зації української студентської професійної організації «Профорус» [3, с. 62–66], «Участь української професійної організації українського студентства «Профорус» у покращенні матеріального становища студентства на західних землях України в 1921–1926 рр.» [4, с. 18–22], «Роль української студентської крайової ради у діяльності «Профорусу» упродовж 1921–1926 рр.» [5, с. 162–168], «Участь тернопільських студентів у діяльності професійної організації українського студентства «Профорус» у 1921–1926 рр.» [6, с. 204–207], «Культурно-освітня та видавнича діяльність професійної організації українського студентства «Профорус» на західноукраїнських землях у 1921–1926 рр.» [7, с. 71–77].

Оснoву джерельної бази складають архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, фонд 399 – «Професійна організація українського студентства «Профорус».

Аналізуючи історіографічні праці і джерельну базу наукової проблематики, приходимо до логічного висновку про те, що досліджувана тематика на сьогодні ще не стала об'єктом комплексного вивчення науковцями.

«Профорус» діяв на теренах західноукраїнських земель та їх етнографічних межах, а також за згодою студентства Волині та Холмщини міг поширювати свій вплив і на ці землі. Метою організації було консолідувати місцеву молодь для боротьби за УВШ та забезпечення всебічної культурної, моральної та матеріальної допомоги студентству.

Оскільки робота «Профоруса» була надзвичайно всебічною, тому для ефективного функціонування організації створені окремі органи та підрозділи на місцях, що становили собою її структуру і виконували низку завдань, звітуючи при цьому Головній раді «Профоруса». Згідно зі статутом організації, органами «Профоруса» були: крайовий з'їзд; ширша рада; Головна рада УКСР; студентський суд; ревізійна комісія [10, арк. 33].

Нижчим законодавчим органом «Профоруса» виступала ШУКСР, до якої входили усі члени ревізійної комісії члени УКСР, уповноважений представник студентського суду, по два делегати від кожної ОСР та по одному представнику від фахових студентських товариств. Засідання ШУКСР відбувалися щотири місяці, від останнього крайового з'їзду організації. У випадку якщо через певні зовнішні причини з'їзд не міг відбутися, скликання ШУКСР відбувалося, за умови, що усі рішення, винесені у ній, будуть пізніше підтверджені з'їздом [10, арк. 34].

Ширша рада «Профоруса» вирішувала в основному питання, пов'язані зі студентським життям і не пвимагали розгляду та затвердження крайовим з'їздом, а також проводила підбір нових заступників та членів УКСР. З'їзди ширшої ради «Профоруса» відбувалися з метою розгляду і організації усієї праці крайового студентства з поданням коротких звітів з діяльності своїх організацій [10, арк. 34]. Під час голосування, усі учасники ширшої ради мали право повного голосу, що було затверджено у статуті ради [10, арк. 34].

У лютому 1923 р. відбувся надзвичайний з'їзд ШУКСР у Львові, на якому обговорювалися питання діяльності та затвердження статутів усіх ОСР та фахових студентських товариств. На засіданнях подали звіти УКСР, а також піднімалося легалізації університету в м. Львові [8, арк. 1]. Усіх членів ПСР та ОСР, згідно з ухвалою з'їзду ШУКСР, зобов'язували подавати письмові звіти зі своєї діяльності, а особливу увагу звертали на пропаганду університетської справи серед округів. Також з'їзд визначив основне завдання ОСР – об'єднання усього студентства для культурно-просвітницької роботи в округах та селах [8, арк. 2].

1 квітня 1923 р., на черговому засіданні ШУКСР прийнято анкету до громадянства, метою якої було, популяризація роботи УВШ та університету серед місцевих громадян [9, арк. 6].

Черговий, звичайний з'їзд ШУКСР, скликаний 27 листопада 1923 р. розглядав роботу усього крайового студентства упродовж 1922 – 1923 рр., особливо діяльність у межах ПСР та ОСР. Також відбулося декілька виступів студентів із доповідями про участь українських студентів у міжнародній конференції у Женеві, скликаній за ініціативи європейського фонду допомоги студентам [9, арк. 6]. З'їзд ШУКСР задекларував реорганізацію ПСО у Золочеві, Бродях та Рудки-Комарно, приєднавши їх до округу у м. Львові [9, арк. 7].

У травні 1925 р. відбулися низка засідань ШУКСР, на яких обговорювалося становище «Профорусу», УВШ та студентства. Перше засідання відбулося 5 травня 1925 р. у Львові і розпочало свою роботу з обрання президії з'їзду та звітів організаційної та університетської комісії [11, арк. 2]. Головою засідання обрано М. Гафтковича, містоголовою – Р. Онуферка, секретарем – В. Гроського [11, арк. 4].

На з'їзді були присутні 46 делегатів від 14 студентських секцій «Профоруса» та «Основи», «Медичної громади» і «Філософичної громади» [101, арк. 1]. Проте 23 секції не відрядили своїх представників на засідання ШУКСР, що викликало тривалу дискусію в усіх учасників з'їзду. Основним питанням обговорення стало затримка подачі звітів від студентських секцій, у зв'язку з складним становищем «Профорусу» в організаційному та матеріальному плані [11, арк. 1].

Щодо роботи організаційної та університетської комісії, то делегати з'їзду довгий час не змогли скласти списки членів комісії, оскільки більшість з них прагнули працювати з питаннями, пов'язаними із утворенням УТУ. Внаслідок довгих дискусій, президія з'їзду самостійно обрала членів комісії: Тернопіль – П. Онуферко, Р. Скворонський, І. Кучерський, В. Колодій, М. Сай; Станіславів – В. Крушельницький, О. Панчак; Яворів – М. Романець, В. Волощак; Золочів – С. Самків, В. Тарнавський; Дрогобич – О. Митчина; Рівне – Р. Калинчук, В. Бичківський; Ярослав – П. Кушнір, В. Воробель; Перемишль – Н. Сенечко, О. Дужий; Львів – І. Трильовський, О. Дика; Підгайці – С. Забавка; Коломия – М. Миськів; Луцьк – О. Маркевічівна; Борщів – Д. Глібовицький; Теревовля – С. Махнацький; товариство «Основа» – М. Максимович, Р. Собко; «Філософична громада» – В. Хмільевський [11, арк. 6].

Комісії працювали упродовж двох днів, після, подали звіти з діяльності та прийняті резолюції. Зокрема, у резолюції, прийнятій організаційною комісією йшлося про становище організації «Профорус» та причини її поступового занепаду. Комісія прийшла до висновку, що останнім часом втрачився інтерес широкої маси студентства до професійної організації, її централізації, що стало однією із причин її занепаду. Тому комісія запропонувала провести зміни до статуту організації, внаслідок яких членами товариства могли б бути фахові студентські громади, члени яких навчалися лише в УВШ [11, арк. 13]. З метою покращання матеріального становища «Профорусу», резолюція наголошувала на участі в економічних акціях студентських кооперативів за сприянням кооперативного союзу [11, арк. 13]. Резолюцію надіслали до кожної ПСР та ОСР з метою ознайомлення з її змістом усіх членів товариства.

Друге засідання ШУКСР відбулося 6–8 травня 1925 р. у приміщенні студентської їдальні товариства «Студентська самопоміч». Проте засідання так і не відбулося

через втручання польської поліції, яка розігнала учасників зібрання і засідання ради було закрито 8 травня [11, акр. 7]. Тим не менше, засідання ШУКСР відігравали важливу роль у діяльності «Профорусу», оскільки стосувалися важливих питань організації: матеріального становища, розвитку УВШ та студентства зокрема.

Список використаних джерел

1. Гуменюк О.А. Центральний союз українського студентства – провідна організація української студентської еміграції в культурно-освітній сфері // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, УАН; голов. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2011. – Вип. 45. – С. 110 –118.
2. Мазурок О.М. «Особливості структурної організації української студентської професійної організації «Профорус» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 62–66.
3. Мазурок О.М. «Участь української професійної студентської організації «Профорус» у покращенні матеріального становища студентства на західних землях України в 1921 – 1926 рр.» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 1. – Ч. 2 – С. 18–22.
4. Мазурок О.М. «Роль української студентської крайової ради у діяльності «Профорусу» упродовж 1921 – 1926 рр.» // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 162–168.
5. Мазурок О.М. «Участь тернопільських студентів у діяльності професійної організації українського студентства «Профорус» у 1921 – 1926 рр.» // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення) / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. У двох частинах. Ч. II. С. 204–207
6. Мазурок О.М. «Культурно-освітня та видавнича діяльність професійної організації українського студентства «Профорус» на західноукраїнських землях у 1921 – 1926 рр.» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч.1. – С. 71–77.
7. Тарабан В.М. Утвердження та діяльність центрального союзу українського студентства у 20-ті роки ХХ ст. / редколегія: Л. Є. Дещинський (відповідальний редактор) [та інші]. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2000. – 200 с. – (Вісник / Національного університету “Львівська політехніка” ; № 408). – С. 187 –1901.
8. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі ЦДІАЛ України) ф.399, ф. 399, оп. 1. спр. 3, арк. 18
9. ЦДІАЛ України, ф.399, оп. 1. спр. 5, арк. 53
10. ЦДІАЛ України, ф.399, оп. 1. спр. 19, арк. 41
11. ЦДІАЛ України, ф.399, оп. 1. спр. 101, арк. 21

ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Ключові слова: козацький автономізм / cossack autonomism, загальнонаціональний інтерес / national interest, національне почуття / national feeling, «ідея етнографічної території» / «idea ethnographic territory», козацький демос / cossack demos, старшинська олігархія / officers oligarchy, принципи монархізму і республіканізму / principles of monarchism and republicanism, конституціоналізм і автономізм | constitutionalism and autonomism.

Актуальність поставленої проблеми визначається тим, що на сьогоднішньому етапі розбудови української державності залишається до кінця невизначений і неформований єдиний стрижень, який би міг сконсолідувати різні політичні погляди, ідеї, течії.

Так, поява нової соціальної спільноти – козацтва у Речі Посполитій, що формувалась завдяки колонізації південних степів та ідеї козацького імунітету, – сприяла піднесенню і переростанню ідейно-теоретичної боротьби, яка точилася у побутовій і релігійних сферах між поляками і українцями, на вищий щабель свого розвитку – у збройне протистояння за загальнонаціональні інтереси [1, с. 184-185].

І якщо перші козацькі повстання, зокрема, повстання під проводом К.Косинського (1591-1593рр.), мали перш за все становий характер і спрямовувались на захист своїх групових прав, то наступні, такі як повстання С. Наливайка і Г. Лободи (1594-1596 рр.) і інші, які крім захисту станових інтересів висували вимоги загальнонаціональні. В першу чергу підтримки рідної православної віри.

Найвидатнішим політичним діячем в середовищі козацтва напередодні Хмельниччини був гетьман Петро Сагайдачний. Йому належить величезна заслуга в розбудові козацтва. З суто військової формації Сагайдачний трансформував козацтво у політичний чинник з державницькими цілями. У 1620 р. П. Сагайдачний з усім запорозьким Кошем вступив до Київського братства, підтримавши тим самим загальнонаціональний рух за зміцнення позицій української культури в Речі Посполитій. Зусиллями козацького гетьмана у тому ж році було відновлено православну метрополію в Україні. В результаті козацтво в очах усього українського суспільства стає тією політичною і військовою силою, яка мала відіграти вирішальну роль у національно-визвольній боротьбі українського народу.

Таким чином, у середині XVII ст. довготривалий процес формування українського етносу підійшов до нового етапу – етапу загальнонаціональної боротьби за державне самовизначення на автохтонній для нього території. Грунтом для цього став зростаючий колонізаційний екстремізм польських магнатів: нечуваний поміщицький, господарський і релігійний гніт українського народу.

Як наслідок переслідувань розпочалося збройне повстання, що швидко набрало загальноукраїнського характеру й переросло у національно-визвольну війну

1648-1676 рр., яка завершилася відновленням державності. Не вдаючись спеціально до аналізу перебігу подій під час війни, ми зупинимось лише на окремих її особливостях, що свідчили про розвиток національної ідеї.

Особливістю цієї війни є те, що ця війна, на відміну від селянсько-козацької війни 1630 та 1637-1638рр., була не лише війною за «вольності свої, криваве заслужоніе» та за віру «старожинку гречеську», а війною за відновлення втраченої державності. Так визвольна війна рішуче змінила зміст національної ідеї, поставивши в центр уваги осягнення національної державності.

Богдан Хмельницький, ставши гетьманом війська запорізького і очоливши національно-визвольну війну, перетворився у суб'єкта політичної влади в Речі Посполитій, конкуруючи фактично з королем. Богдан-Зиновій Хмельницький, який поклав початок Української Козацької Держави, був найбільшим державним мужем, що його будь-коли мала Україна – так характеризував його один з найвидатніших дослідників тієї доби В. Липинський [2, с.160-161]. Хмельницького не випадково і сучасники і нащадки порівнювали з Олівером Кромвелем і Альбрехтом Валленштейном.

Його плани державотворчої діяльності та заходи по їх реалізації поступово вивели український народ з рамок Речі Посполитої, дали йому змогу відновити втрачену державність за Зборівським договором 1649 р.

Але разом з тим тут не можна беззастережно стверджувати, що у Хмельницького на початку повстання був вже чітко окреслений план дій. Підтвердженням цього є різні точки зору в історіографічній літературі. Так, в радянській історіографії протягом багатьох років це питання трактувалось однозначно, що Хмельницький від самого початку прагнув будь-що приєднати Україну до Росії, і це нібито було споконвічною мрією українського народу. Але сьогодні спостерігається своєрідна реанімація підходів до цієї проблеми в руслі засновника державницької течії в українській історіографії В. Липинського.

За Липинським, гетьман запорожців на початку повстання був у полоні ідеї реформування польської державної системи шляхом посилення монархічної влади, розраховуючи обмежити в такий спосіб магнатсько-шляхетську сваволю. Хмельницький планував посадити на польський престол не католика, і таким чином різко поліпшити становище православних у Речі Посполитій. Що ж до становища України в такій реформованій державі, то на цьому етапі він задовольнявся ідеєю козацького автономізму.

Як одна, так і інша точка зору, здається, перебільшують роль свідомого початку у подіях визвольної війни. Знаючи історію України і відчуваючи приниженість її становища у складі Речі Посполитої, Хмельницький у той час ще не припускав думки про можливість самостійної української державності.

Закони війни диктували лінію поведінки гетьмана, розраховану на пошук союзника, а ще краще – могутнього сюзерена. Крім того, слабкі місця в політичній стратегії Б. Хмельницького були викликані тим рабським становищем, в якому перебували українці довгі роки і яке позначалось на їхньому менталітеті. Гетьман, не уявляючи собі іншого суспільного ладу, ніж той, що панував у Польщі, не був здатним підняти руку на станові привілеї як такі. Тому головне своє завдання вбачав насамперед у тому, щоб урівняти козацьку старшину у правах з польською шляхтою і досягти для православ'я тих самих привілеїв, якими користувалися католики.

Чи не тому Б. Хмельницький після ряду блискучих перемог під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями не старався розвинути свій успіх наступальною тактикою, а вів безплідні переговори по кілька місяців з польською адміністрацією?

Але очевидно, що після тріумфальної зустрічі, перебування в Києві, бесід з українським духовенством і козацькою старшиною в психології Б. Хмельницького відбулись досить значні зміни.

Ним таки було подолано комплекс невпевненості. В його уяві нарешті з'являється образ незалежної України, а в промовах – ідея Єдності України в її етнографічних межах. «Важко без хвилювання, – писав М. С. Грушевський, – стежити за піднесенням політичної і суспільної думки у цієї талановитої людини, яка уособлювала в собі сучасне йому українське суспільство, весь український народ, що несподівано вирвався з вікових пут політичного, економічного і соціального гноблення, з захопленням і сум'яттям спостерігав за видноколами, які перед ним розгорталися, і відкривав в них можливість зовсім інших, немислимих перед тим суспільних політичних відносин» [3, С. 182-183].

У лютому 1649 р., коли Хмельницький був у Переяславі, приїхали до нього послы від короля Яна-Казіміра для ведення мирних переговорів. Вже при першій зустрічі польські послы побачили радикальну перемену в поглядах гетьмана. Хмельницький розмовляв з послами не як ватажок повстанців, а як володар України. Він не крився із своїми цілями й намірами. «Виб'ю з людської неволі руський народ увесь, – казав Богдан. – Перше я за свою шкоду і кривду воював, тепер буду воювати за нашу православну віру... Поможі мені в тому чернь уся – по Люблін, по Краків, і я її не відступлю, бо це права рука наша...». Називаючи себе «єдиновладцем», «самодержцем руським», Хмельницький чітко окреслює межі свого князівства «по Львів, Холм і Галич» [4, с. 184].

Таку широку програму розгорнув Богдан Хмельницький перед польськими послами у 1649 р. Властиво, цю програму зберіг він до кінця свого життя.

Однак за Зборівською угодою 1649 р. залишити визволення українського народу з-під польської влади та створення власної держави, здобутки кривавої боротьби обмежились національно-територіальною автономією для козацької версти [5, с. 118].

Після тривалих військових дій проти Польщі на кінець 1653 р. стало ясно, що звільнитися остаточно від польсько-шляхетського ярма лише своїми силами Україна не зможе. Молода українська козацька держава, яка мала трохи більше мільйона мешканців, не могла завдати вирішального удару Польщі з її шестимільйонним населенням і далеко невичерпаним військовим потенціалом.

Вихід зі становища полягав в одержанні Україною надійної мілітарної допомоги, яка могла б забезпечити Україні перелом у військових діях і остаточний розрив з Польщею. Такою силою, на думку Б. Хмельницького, мала бути Московська держава. З нею були встановлені тісні дипломатичні зв'язки, що завершилися укладенням у 1654 р. у Переяславі відомої угоди про українсько-російський союз. Це означало відмову Хмельницького від козацького автономізму і перехід до повного розриву з Польщею та творення самостійної держави.

Російсько-українські взаємини після прийняття війська Запорізького «під царську високу руку» розумілися гетьманом і козацькою старшиною як протекторат на договірній основі.

Про «договорное письмо» йшла мова ще 1651 р. під час розмови Хмельницького з митрополитом Гаврилом. Молдавський воевода Лупул у жовтні 1652 р. про плани гетьмана говорив так: «Задум Хмельницького – панувати абсолютно й незалежно, не підлягаючи ніякому монархові, і володіти всією землею, яка починається від Дністра і йде до Дніпра і далі, до московського кордону. А якщо Річ Посполита дуже його притиснула б, хоче податися під протекцію москвитина, що є тієї самої релігії» [6, с. 118].

В такий спосіб гетьман сподівався не тільки зберегти українську козацьку державу, але й відновити втрачену єдність Русі, зміцнити підвалини православ'я.

Однак вже в Переяславі, підкреслює М. Грушевський, «стрінулися два світогляди: козацький – по теперішньому сказати конституційний, і московський — авторитарний» [7, С. 22-23]. Дипломатичний двобій між українською і російською сторонами закінчився перемогою російської сторони, яка будь-що прагнула перетворити протекторат у інкорпорацію.

Саме в нерозумінні і недооцінці характеру московської держави Грушевський вбачав основну, на його думку, фатальну помилку Хмельницького: «Вирішивши в державі (Польщі – А.С.) без езекутивної влади, де закон і суд не мав сили, особливо «яко на Україні», козака старшина звикла легковажити собі правну сторону, уважаючи головню на фактичні відносини і на них лише покладаючись. Се легковаження перенесла вона і в нові зносини з державою цілком іншого типу, з сильною езекутивною, з дріб'язковим педантизмом і формалізмом бюрократичної машини. Результати, розуміється, вийшли дуже нещасливі» [8, с. 201-202].

За «березневими статтями» Україна, залишаючись і надалі окремим державним організмом, зберігала свій політично-соціальний устрій, власну адміністрацію, армію, фінанси, дипломатію, права і привілеї окремих станів. Щодо самої суті Переяславського, чи як би було правильніше називати його. Московського договору 1654р. і його історико-юридичної кваліфікації, в історіографії ще й досі не встановилося твердої думки про те, що саме являла собою ця угода. На думку українських вчених Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Б. Крупницького, М. Грушевського і А. Яковлева, взаємовідносини між Україною і Росією характеризуються як протекторат. Іншою групою вчених – В. Липинським, І. Борщаком, О. Оглобліним, А.Яковлєвим в останніх творах висловлювалась думка, що Переяславська угода – це мілітарний союз двох держав [9, с. 25- 46].

Хмельницький укладену угоду з царем трактував як тактичний хід, що мала забезпечити допомогу Україні в боротьбі з Польщею. А в кінцевому результаті стратегічною метою Б. Хмельницького було «не розриваючи з Москвою, як зазначав В. Липинський, – знайти певнішого від неї союзника для боротьби з Польщею. При цій допомозі і при московським нейтралітеті всі північно-західні «руські» землі до України прилучити» [10, с. 105].

Російським царем і його оточенням цей союз трактувався з самого початку як стратегічний «на віки вічні». Тому договір був складений в загальному вигляді з багатьма недомовками з обох боків. Внаслідок чого між Україною і Росією встановились досить невизначені відносини, кожен трактував угоду на свій взірець. Московський уряд старався поступово перетворити Україну у звичайну провінцію Москви [11, с. 67-68].

Вся наступна більша як столітня історія України – це, власне, боротьба українського політичного керівництва за збереження автономії.

Особливістю визвольної війни було те, що хоч вона в значній мірі розпочалася з релігійних мотивів, але своїми діями досягла протилежних результатів – відбувся церковний розкол, оскільки українське духовенство побачило той підневільний стан, в якому перебувало московське духовенство в Російській державі і який загрожував українському. Церковний розкол став перешкодою в зміцненні української державності.

Інша особливість полягала у тому, що одразу з угодою намітилися фатальні розбіжності між гетьманом, козацькою старшиною і міщанством. Московський уряд вловив їх і використав у своїх інтересах, інтересах підкорення України.

Але, що б там не було, козацька визвольна війна відіграла велику роль у відновленні української державності. Козацько-гетьманська держава – це унікальний феномен XVII ст., явище, що не мало прецеденту в Європі, як оригінальна, створена українським народом, його думкою спроба відновлення в нових історичних умовах втраченої української державності. Вона поєднала в собі традиціоналізм української політичної думки, що спирався на старі звичаї, народні традиції і демократичні за своєю суттю, але не без певних абсолютистських тенденцій. Тоді ж час під час визвольної війни середини XVII ст. український народ зумів перемогти свій традиціоналізм і по-новаторському підійти до конкретної історичної ситуації та створити нову форму державного правління – гетьманську державу [12, с. 64].

Новосформований козацький стан став важливою передумовою відновлення державної української організації в середині XVII ст. Українська держава, що виникла в ході національно-визвольної війни 1648-1676рр., була, з одного боку, результатом організаційного колективного генія народу, що експромтом за короткий час створив нові форми політичної організації країни і привів їх у рух, з другого – це була цілеспрямована, свідомо діяльна Б. Хмельницького та його прибічників по створенню нових форм суспільних і державних відносин.

Відроджена українська державність стала новою за своїми формами, оскільки не опиралася на стару державну традицію Київської Русі через перерву в державному існуванні, а також тому, що вона увібрала в себе колорит козацької християнської республіки, тобто військової демократії з певним нахилом до авторитарності.

На звільненій території України козаками ліквідувались усі польські установи. Замість них запроваджувалась нова козацька адміністрація, яка теж модернізується, перетворюючись з локальної в загальнодержавну. Адміністративно-територіальними одиницями стали полки і сотні: полковники, сотники і городові отамани зосередили у своїх руках не тільки військову, але й політичну владу. Військовій владі підпорядковувалось і селянське населення, яке не служило у війську, а також і міщанство. В принципі, зазначав М. Грушевський, ці міщани повинні були користуватися самоуправлінням за німецьким правом, але військові повноваження полковників і полкової старшини на практиці приводили не лише до повного підпорядкування містечок зі спрощеною «ратушною» адміністрацією, але узалежнювали і більші міста з повною системою «магістратів» німецького права [13, с. 191].

Гетьманський апарат будувався за зразком Запорізької Січі. Найвищим органом влади була рада, на якій кожен козак міг виступати й голосувати. Рада обирала

гетьмана, здійснювала судочинство. Функції своєрідної «малої ради» – сенату виконувала рада старшин. Венеціанський посол в Україні Альберт Віміна, який мав нагоду спостерігати за роботою старшинської ради, називав її «суворим сенатом», де «козаки обмірковують справи...».

Рада старшин поступово перебрала на себе й функції військової ради, прагнучи впливати на вирішення основних внутрішніх, військових і зовнішньополітичних справ.

Причинами цього стало перетворення козацтва в величезну масу, що розпошилася з південноукраїнських степів аж до Полісся, а також те, що не було писаного права про діяльність військової ради. За військовою радою залишалось вирішення кардинальних питань – вибір або скинення гетьмана, встановлення відносин до сусідньої держави.

Центральним органом ради старшин була рада генеральної старшини. Рада збиралася або на запрошення гетьмана, або з власної ініціативи, але в принципі вона була незалежна від гетьмана, оскільки обирало її військо. Рішення ради в певній мірі корегувати гетьманську владу і з часом все частіше вступали в суперечки з рішенням військової ради. Ця конкуренція набрала характеру боротьби козацького демосу зі старшинською олігархією. Старшинській раді доводилося боротися не тільки з козацьким народовладдям, а й втручанням царського уряду, який старався підтримувати протиборство старшини з козацькою «черню». Ця боротьба розкинула основи конституційних форм українського устрою, який тільки склався. Цьому сприяла і спроба поєднати республіканські форми з чисто військовим характером ладу, який вимагав дисципліни, сильної, навіть диктаторської влади гетьмана. Такою владою, власне, користувався Б. Хмельницький, хоча навіть його владу пробували обмежити.

Авторитаризм самого Б. Хмельницького проявився насамперед у прагненні перетворити козацьке самоуправління в загальнодержавне, центром рішень якого був гетьман. Хмельницький став тримати себе як глава держави, і населення України також згодом сприйняло його як такого. Вже у 1649 р. Б. Хмельницький перед польськими послами, під час вищезгаданих переговорів, називав себе «Єдиновладним Самодержцем руським». Пізніше гетьман перетворюється вже не в виборного начальника, а «Землі нашої Володаря і начальника», якого поблагословив патріарх, а яким листуються монархи, посадові особи призначаються і змінюються самодержавною владою гетьмана.

Б. Хмельницький прагне заснувати власну династію і для цього заповідає, щоб його син Юрій став спадкоємцем колишнього козацького виборного гетьмана, а тепер «Князя Русі» [14, с. 190].

Залишався лише один крок до абсолютистської влади, але – констатував з жалем В. Липинський, ->»Б. Хмельницький не встиг знищити серед козацької старшини ідеї занархізованої республіканської польської олігархії. Проте українська монархічна ідея Великого гетьмана не вмерла разом з ним. Боротьба між принципом монархізму і республіканським велася на Україні і далі по смерті Б. Хмельницького» [15, с. 63-64].

Боротьба цих двох тенденцій в новоствореному державному устрої послаблювала Україну, використовувалась її ворогами. Поки був живий Б. Хмельницький, суперечності між новим станом, полковим правлінням, державним гетьманським

устроєм та запорізькою демократією вдавалося залагоджувати, але після його смерті наступники, не маючи його талантів, дуже швидко розтратили оце делікатне творіння щойно народженої української державності.

Суперечності між старшиною і козацькою «черню» особливої гостроти набирали в сфері політики. Як одна, так і інша сторона, ведучи боротьбу між собою, старалися дуже часто заручитись підтримкою московського царя. Що в результаті призвело до капітуляції старшини перед Москвою в останній чверті XVII ст., коли центр політичних рішень все більше переміщався в Москву [16, с.196].

«Хмельничина», яка знала чимало темних і прикрих епізодів, «рік крові, обопільні озвіріння», «матеріальну і моральну руїну», проте, на думку М. Грушевського, її результатом стало також і народження деяких «многоважних сторін» в історії українського народу» [17, с. 117-120].

Насамперед «від Хмельничини веде свій початок конституціоналізм і автономізм, що жив у козацькій старшині дуже довго і мав свою роль, як одну з складових частин в галузі нової української національної свідомості. Хоч як односторонній – шляхетський характер прибрав він в кругах «козацького народу», все ж ці ідеї політичної свободи, непорушності народних прав, краювої автономії мали навіть при тім одностороннім розумінню свою позитивну сторону» [18, с. 117-120].

Крім того, саме з «Хмельничиною» пов'язує М. Грушевський зростання національного почуття й зародження т.зв. «ідеї етнографічної території», яка в наступних вимогах козацької старшини охоплювала територію «з одного боку до Перемишля і Самбора, з другого до Вісли, в третю сторону до Немана, в четверту до Сівська і Путивля» [19, с. 117-120]. До цих ідей домішувались й «елементи державної окремішності України».

Отже, в XVI-XVII ст. на півдні України сформувалася українська козацько-гетьманська державність з її характерними рисами – республіканською козацькою демократією та авторитарною гетьманською владою.

Однак суспільний лад України був неприйнятним для Московської держави з її монархічним ладом і тому поступово мав бути зведений нанівець. Це незабаром зрозуміли як Б. Хмельницький, так і його послідовники. Українські гетьмани, почавши від І. Виговського, щоб зберегти державну автономію, прагнули спертись на протилежні Москві політичні сили, шукали союзників.

Українська ідея за свою, майже тисячолітню історію, до середини XVII ст., пройшла два неповних цикли розвитку. На протязі тривалого часу змінювала свій зміст і певною мірою форми. Від Київської держави – однією з найбільших імперій середньовічної Європи – до васальної одиниці Литви, регіональних земель Речі Посполитої. Тоді формою ідеї була обмежена військовою демократією монархія. Наступний – другий цикл приніс зріст демократичного елемента в змісті національної ідеї, що трансформувало державницьку форму у специфічну козацьку християнську республіку, яка була новим феноменом в європейській історії.

Список використаної літератури

1. Кулиш П. Отпадение Малоросии от Польши (1340-1654). – Т.І. М., 1890. – С. 184-185
2. Жмир В.Ф. На шляху до себе. Історія становлення української національної свідомості // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №1. – С.160-161

3. Липинський В. Україна на переломі. – Відень, 1920. – С.182-183
4. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К.: Либідь, 1991. – С. 184
5. Воссоединение Украины с Россией. Документи й матеріали в 3-х томах. Т.ІІ. – М., 1953. – С. 118
6. Дорошенко Д. Нарис історії України. В 2-х т. Т.2 (від половини XVII ст.). – К.: Глобус, 1991. – С. 22-23
7. Холмський І. Історія України. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1949. – с. 201-202
8. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. – К.: Либідь, 1992. – С. 18- 19
9. Нагорна Л.П. Політик, воїн, державотворець (Богдан Хмельницький) // Українська ідея. Перші речники. Кол. авт. – К.: Знання, 1994. – С. 25- 46
10. Копиленко О.Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. – К.: Либідь, 1991. – С. 105
11. Грушевський М. З політичного життя старої України. – К., 1918. – С. 67-68
12. Яковлів А. Договір Богдана Хмельницького з Москвою. – Нью-Йорк, 1954. – С. 64
13. Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. – Відень, 1920. – С. 191
14. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К.: Либідь, 1991. – С. 190
15. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. – К.: Генеза, 1994. – С. 63-64
16. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К.: Либідь, 1991. – С.196
17. Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Відень, – 1920. – С. 117-120
18. Там же. – С. 295
19. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К.Либідь, 1991. – С. 200.

ОПРАВОСЛАВЛИВАНИЕ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В УКРАИНЕ (XIX СТ.)

На основе архивных документов проанализировано особенности реализации русификаторской политики, а также мероприятия по оправославливаю, которые проводились российским самодержавием в XIX веке по отношению к католической церкви на территории Украины.

Ключевые слова: римско-католическая церковь, Украина, католическое духовенство, российское самодержавие, оправославливание, русификация.

Keywords: Roman Catholic Church of Ukraine, the Catholic clergy, the Russian autocracy, pravoslavlivanie, Russification.

Политика Российской империи относительно римско-католической церкви в XIX веке была направлена на постепенное уничтожение последней, путем оправославливания и русификации. Критического уровня ситуация достигла в 30-х – 60-х годах XIX века, после подавления польских восстаний. Католическая церковь в украинских землях, поддерживавшая польских мятежников, для власти, которая и ранее относилась к ней с великим недоверием, превратилась, фактически, во врага. В империи в этот период «было издано около 40 запрещающих, ликвидирующих и ограничивающих указов антикатолического содержания, которые противоречили дисциплине и божественным законам Католической церкви». [1, с.99] Большинство из них непосредственно касалось и католиков Украины.

Проблемой взаимоотношений католической церкви с самодержавием, ее правовым статусом в Российской империи и процессами трансформации конфессии, как результатом политики власти, сегодня занимается ряд ученых в Беларуси, Литве, Украине, Польше, России. Среди них можно выделить работы Ю.Хитровской [2], А.Буравского [3], Н.Г.Стоколос [4], А.Ганчар [5], М.Долбилова и Д.Сталюнаса [6], А.Тихонова [7], О.Лиценбергер [1], Б.Кумора [8].

Целью этой статьи является попытка определить основные методы русификации и оправославливания католической церкви, которые использовались самодержавием в XIX столетии, а также их реализацию в Украине.

Оправославливание католической церкви в империи развивалось по нескольким направлениям. Прежде всего, власть стремилась воздействовать на молодые поколения католиков. Считалось, что получив влияние над сознанием юношества, в дальнейшем удастся достичь значительных результатов в ослаблении влияния римско-католической церкви в обществе. Однако методы, которые использовались для агитации молодежи, не отличались тонкостью и толерантностью.

В 1843 году в канцелярии попечителя Киевского учебного округа было открыто дело по жалобе архидьякона римско-католической церкви в Киевской губернии на штатного смотрителя дворянского училища Злотопольского уезда, который силою

принуждал учеников римско-католического исповедания принимать православие. Жалоба составлена на основании информации, которая поступила от звенигородского декана ксендза Ильницкого. Последний доводил до сведения архидьякона факты, согласно которым, учеников, не желающих принимать православие, смотритель удалял из училища. В деле имеется объяснение смотрителя относительно сложившейся ситуации. Согласно этому документу, учеников римско-католического исповедания из училища не отчисляли. Насильственная агитация не проводилась. В результате проведенного следствия было установлено, что штатный смотритель заставлял слушать уроки православного Закона Божьего римско-католических учеников Юстина Липинского, Апполона Бродзевского и Людвика Коленду. Следствие не сочло данный факт противозаконным. По мнению чиновников, учащиеся, не смотря на то, что происходили из римско-католических семей и воспитывались в римско-католическом духе, крещены в свое время были православными священниками. Также представители следственной комиссии пришли к выводу, что если бы донос действительно был верен, в действиях смотрителя все равно нет ничего предосудительного. Результатом следствия стало обвинение, выдвинутое против ксендза Ильницкого, в несправедливости, превратности и неблагонадежности, а также требование о применении по отношению к нему заслуженного взыскания. [9, л. 1-19] В определенной степени показателем «объективности» проведенного расследования является отсутствие в деле объяснений самих учеников, а также их родителей. Некоторая предвзятость проявляется даже в терминологии. Подобного рода донесения, авторы которых исповедовали православие, именовали «рапортами». В данном случае используется термин «донос», автора жалобы закономерно называют «доносчиком».

Определенное давление относительно учащихся-католиков прослеживается в очередном деле канцелярии попечителя Киевского учебного округа о студенте университета св. Владимира – Барановском. В 1835 году молодой человек поступил в 1-ю Киевскую гимназию, не предоставив метрического свидетельства. В формулярном списке его семья была обозначена как исповедующая католицизм. По окончании обучения в училище и поступлении в университет св. Владимира, Барановский предоставил метрическое свидетельство. В документе указано, что молодой человек был крещен православным екатеринославским священником. Начинается разбирательство. Барановского, с целью возвращения в православие, выслано для наставлений и увещаний сначала к местному епархиальному начальству, затем в Консисторию. В деле имеется объяснение отца Барановского, который настаивал на том, что их семья принадлежит к римско-католической конфессии, сына воспитывали в традициях их родной веры. Крещение сына православным священником отец объяснял тем, что в той местности, где родился сын, не было ксендзов, поэтому сына крестили именно так. Несмотря на сопротивление семьи и самого Барановского, ему запретили присутствовать на уроках Закона Божьего (латинского) и на протяжении всего курса обучения заставляли слушать Закон Божий (православный). Периодически вызывали для увещаний в Консисторию. Однако эти действия не возымели должного влияния на студента. По окончании университета в 1846 году ему не был выдан диплом по причине неустановленного вероисповедания. Поставлен был вопрос – можно ли вообще ему выдавать документы об окончании университета. В результате длительной переписки, множественных обращений отца Барановского, в 1848 году Киевский

генерал-губернатор принял решение разрешить выдать диплом выпускнику университета св. Владимира. [10, л.1-30]

Процесс оправославливания католической церкви непосредственно коснулся греко-католиков Украины. Проект по возвращению униатов в лоно православной церкви активно готовился на протяжении нескольких лет. Заключительным этапом этой работы стал указ Николая I, от 25 июля 1839 года, согласно которому греко-католическую церковь окончательно закрывали, а культовые сооружения и прихожан передавали в ведение православной церкви. 28 ноября 1839 года вышел еще один указ, который приравнивал попытки униатов перейти в католическую веру к предательству православной церкви. [8, с.125]. После ликвидации греко-католической церкви в Украине, для униатов, несмотря на запретительные меры, католическая церковь оставалась более близкой в отличие от православной, поэтому себя они причисляли к католикам. Этого самодержавие допустить не могло. В апреле 1842 года вышел еще один указ императора, согласно которому местные власти и православная церковь должны были, в обязательном порядке, перевести всех униатов в православие. Реализация этих решений частично отражена в переписке между острожским православным епископом Анатолием и киевским митрополитом Филаретом (Феодосием). В письмах обсуждался вопрос о не коренных жителях Бердичева, которые, переехав в этот город, по мнению православных иерархов, намеренно скрывали свою принадлежность к униатской церкви, выдавая себя католиками. Острожский епископ Анатолий предлагал решить эту проблему следующим образом: 1 – истребовать у всех приезжих католиков метрические выписки о рождении и крещении, а также иные письменные свидетельства, указывающие на их законную принадлежность католической церкви; 2 – все перечисленные документы передать для проверки в православную и католическую консистории; 3 – контроль над выполнением данной процедуры возложить на местную полицию; 4 – при отсутствии выписок из метрических книг, полиция должна провести тщательное расследование, «обстоятельно» допросив подозреваемых лиц о месте их рождения, крещения, жительства. [11, л.1-10]

В письме епископа имеется список католиков Бердичева (22 человека), которые вызывали у него особые подозрения. Копия письма также была направлена киевскому гражданскому губернатору И.И.Фундуклею. Сподобными предложениями к губернатору и митрополиту обращались и местные православные протоиереи Петр Максимович, Иоаким Игнатъев, Иоаким Орлов и другие. Позиция И.И.Фундуклея по этому вопросу оказалась более взвешенной. По мнению губернатора, перечисленные предложения выходили за рамки указа императора о «миролюбивом соглашении» между представителями церквей. Он также был против использования полиции в этом вопросе и предлагал решать проблему путем увещаний прихожан и обращения к метрическим книгам. [11, л.1-10]

Однако, согласно документам, униаты не желавшие принимать православие, на протяжении многих десятилетий испытывали значительное давление со стороны православной церкви, местной полиции, землевладельцев. В 1862 году Каменец-Подольской католической консисторией рассматривалось дело по жалобе настоятеля снитковского костела ксендза Кулеша. Документ был подготовлен на основании письменных жалоб крестьян, которые, будучи католиками либо униатами, отказывались перейти в православие. Из дела следует, что местный православный священник

Дрогичинский и вочинник Арсений Красинский достаточно активно агитировали за православную церковь, используя незаконные методы: насилие, побои, обещания не требовать денег за исполнение духовных треб и выполнение барщины. Под давлением некоторые крестьяне принимали православие, однако впоследствии данные обещания не выполнялись. Те, кто оставался в католической вере, испытывали на себе постоянное давление, запугивание, побои. [12, л.1-11]

Еще сложнее обстояла ситуация с теми, кто хотел перейти из православия в католичество. В архивах хранится множество документальных материалов, в которых содержится информация о массовом открытии уголовных дел против лиц, перешедших из православия в католичество. Так, например, дело о привлечении к уголовной ответственности за переход в католическую веру православных жителей местечек Чемеровец, Гусятин, селений Крикова и Бодияровка Подольской губернии [13]; жителей местечка Уланово, Литинского уезда [14]; села Терешполя, Литинского уезда [15] и т.д. Значительное количество обвиняемых ранее являлись униатами. Поэтому для них более естественным был переход именно в католичество, а не в православие. Тем более, что православная церковь, на тот момент, очень часто дискредитировала себя, в том числе и не подобающим поведением священников. Эти факты зафиксированы в губернских отчетах. Местная власть постоянно акцентировала внимание на необходимости повышения морального облика православных священников. [16, л.39; 17, л.22-23]

С целью оправославливания как можно большего числа католиков, самодержавие также активно вмешивалось в институт брака. 30 сентября 1830 года принято решение Государственным советом о запрещении заключать брачные договоры православных с иноверцами, если дети от этих браков будут воспитываться в иной вере. Также 20 февраля 1829 года приняты правила о браках православных с иноверцами. Согласно этому документу, законными признавались только те браки, которые освящались православным священником. [7, с.95] В 1832 году вышел указ, который аннулировал все браки между католиками и православными, заключенные католическими священниками. [8, с.124] В Своде законов Российской империи 1857 года, а именно в X томе, в котором был опубликован Устав римско-католической церкви, речь шла о запрете заключать браки между католиками и нехристианами, запрещался развод и др. [18, с.23] Реализация данных законодательных актов самым негативным образом отражалась на судьбах людей. Среди множества идентичных дел о незаконном бракосочетании православных и католиков, а также нарушении правил ксендзами, заслуживают отдельного внимания материалы бракосочетания Романии Смоленской. Причиной разбирательства стал донос православного священника Льва Демяновского в 1842 году. Он сообщил в киевскую духовную консисторию о том, что настоятель махновского костела, декан Ляховский провел обряд бракосочетания девицы Романии Смоленской, рожденной от матери бывшего униатского исповедания и крещенной униатским священником с женихом католического исповедания. Сторона обвинения, обращаясь к законодательным актам разных лет, не потрудились объективно рассмотреть данный вопрос, обратившись к метрикам. Тем более, что родители Смоленской, на протяжении всего расследования, утверждали – дочь крестили по католическому обряду. Основание – вера родителей – отец был католиком, а мать, являлась прихожанкой униатской церкви. На тот момент, т.е. 1817 год, униаты

принадлежали римско-католическому обряду. Не смотря на заявления родителей, о том, что дочь крестилась по католическому обряду, а также выписки из метрик, которые стараниями ксендза были найдены в Могилеве, в римско-католической консистории, решение по делу было однозначным: 1. Романия Смоленская является не католического исповедания; 2. если девица не согласится принять православие, необходимо обращение к гражданским властям и использование принудительных мер; 3. брак считать не действительным, пока не будет проведен по православному обряду. Не обошли вниманием и ксендза Ляховского. Киевская духовная консистория обратилась с ходатайством к киевскому генерал-губернатору об открытии дела против Ляховского и высылке его в дальние губернии. Не смотря на значительное количество информации в материалах о том, кого Ляховский совратил в католическое исповедание, в ходе разбирательства выясняется, что ни одна жалоба не подтверждена реальными фактами. Однако, несмотря на это, ксендзу все же вынесли строгий выговор, а его помощнику, викарию Липинскому – предупреждение, чтобы впредь был осмотрительнее. Окончательные решения по делу вынесены после трех лет расследования. [19, л.13-22,44] Это разбирательство, в какой-то степени, является показательным для своего времени. Документы, в которых рассматривались подобные вопросы, не отличаются в своей риторике и выносимых решениях. [20]

Методы оправославливания католиков Украины граничили с проявлениями абсолютного неприятия всего католического. Иногда дело доходило до абсурда. Например, это проявлялось в запрещении праздновать рождество по григорианскому календарю [21], или устраивать традиционные для католических приходов предпраздничные рождественские представления, как это было в Одессе в 1857 году – организаторы кукольного спектакля «Рождество в Вифлиеме» понесли наказание. [1, с.112]

Оправославливание католической церкви в Украине неразрывно связано с русификацией. В 1842 году консисториям были навязаны русские секретари, без письменного разрешения которых становились не действительными любые распоряжения католических епископов. Поставленные таким образом под абсолютный контроль и в тоже время, находясь под административным давлением местных властей, иерархи римско-католической церкви были поставлены в крайне невыгодное и сложное положение. Так, в 1852 году из Одессы на имя тираспольского епископа Фердинанда Кана поступил рапорт с предложением об обязательном введении русского языка во всех приходских училищах, которые работали в колониях. Учитывая настроения правительства в этом вопросе, а также, скорее всего, инспирированный местными властями рапорт, Ф.Канн выносит это предложение на рассмотрение в министерство внутренних дел. Ответ из министерства гласил следующее, «распространение в колониях иностранных поселенцев знания и преподавания русского языка, составляет предмет особенной заботливости вверенного ему (графу Киселеву) министерства». [22, л.1-6] Далее из дела следует, что консистория приняла меры по реализации данного проекта. Однако, в ходе переписки с визитатором католической церкви Южной России и Бессарабии, выяснилось, что принятие необходимых мер затягивается в связи с отсутствием достаточного количества квалифицированных педагогических кадров. [22, л.10-16] Именно факт отсутствия подготовленных кадров, на протяжении длительного времени позволял католической церкви обходить этот щекотливый вопрос.

Для распространения своего влияния на колонизированные земли Украины и устранения вероятного противника в этом вопросе, а именно католической церкви, власть нуждалась в католиках, которые бы поддерживали ее. Политика русификации не могла быть достаточно успешной без такой поддержки. В 1871 году в Вильнюсе напечатан катехизис на русском языке для римско-католической церкви «О послушании и преданности престолу и Отчизне нашей России или объяснение 4-й заповеди Господа, касающейся начальства и его власти». Автором текста стал минский декан, ксендз Фердинанд Сенчиковский. Согласие на издание этой книги дал администратор епархии Петр Жилинский, руководствуясь тем, что еще 8 октября 1865 года указом императора было введено русскоязычное изучение католического Катехизиса. «Катехизис был выдержан в духе преданности верховной власти в России. Утверждалось, что христианская вера обязывает католиков, подданных России, любить Всероссийского Императора, подчиняться Ему и молиться за него». [23, с.69.] Вскоре эта книга появилась в украинских землях. Согласно циркулярным распоряжениям министерства народного просвещения, данный катехизис должны были использовать в католических учебных заведениях украинских губерний для обучения подрастающего поколения. [24]

В 70-х – 90-х годах XIX века русификация католической церкви становится все более агрессивной – вопрос стоял уже о принудительном введении русского языка в богослужение римско-католической церкви. [25] Безусловно, подобные настроения коснулись и сферы образования. В записках департамента духовных дел о действующих правилах управления католической церковью в России за 1890 год, говорилось, что «надзор правительства за римско-католическими семинариями направлен преимущественно к усилению преподавания в них русского языка и отечественной истории». [26, л. 20-20 об.] Также особое внимание уделялось необходимости открытия школ министерства народного просвещения, «в местностях, где действовала римско-католическая пропаганда... и не останавливаться перед затратами, необходимыми на это средств из государственного казначейства». Именно этот вопрос являлся первым пунктом в указе Святейшего Синода от 28 февраля 1894 года. [27]

Решения власти о русификации католических учебных заведений усугублялись особым рвением чиновников и православных священников на местах. Такое отношение к исполнению своих обязанностей стало следствием политики, которую проводило российское самодержавие. Именно центральная власть отдала в руки местного административного аппарата неограниченные полномочия по контролю над римско-католической церковью. Впоследствии данный факт начал затруднять реализацию проектов по русификации католиков. В переписке за 1894 год, между министром образования графом И.Д.Деляновым, киевским, подольским и волынским генерал-губернатором А.П.Игнатьевым и администратором луцко-житомирской диоцезии К.Любовидзким, о постепенном слиянии иноверческих и русских школ, через распространение русского языка, речь также шла о том, что данные мероприятия столкнулись с некоторыми трудностями. Местные чиновники и священники православной церкви, которые следили за исполнением проекта, злоупотребляли своим положением, пытаясь ускорить процесс силовыми методами. В этой связи, министерство образования настоятельно рекомендовало, дабы не вспугнуть молодых католиков, не вмешиваться столь ретиво во внутренние дела

католических школ. Чтобы не быть голословными, чиновники из министерства наглядно проиллюстрировали свою позицию относительно данного предмета – показательно уволили православного священника Павла Свидерского, который являлся наблюдателем при церковно-приходской школе колонии Еленовка, Рожитской волости, Луцкого уезда. Согласно вынесенному решению, П.Свидерский в декабре 1894 года явился в названную школу, для проведения дознания, с целью выяснить – на каком языке ведется обучение. Далее он подготовил акт о преподавании дисциплин на немецком языке и отобрал все книги, напечатанные не на русском. [28, л.1-6] Следует заметить, что решение министерства об увольнении, было вызвано не столько желанием восстановить справедливость, сколько необходимостью довести начатую реформу до конца, показав свою толерантность в отношении католической конфессии. Для Российской империи цена вопроса заключалась в сохранении целостности всех колониальных приобретений.

На основании вышеизложенного материала, можно сделать вывод, что самодержавие использовало всевозможные методы для достижения своей цели, а именно, постепенного уничтожения римско-католической церкви в Украине через оправославливание и русификацию. При этом реальные намерения власти прикрывались регулярными заявлениями о религиозной свободе в империи и защите прав представителей всех конфессий. В тоже время, были даны неограниченные возможности местным властям и православной церкви, для планомерного давления на римско-католическую конфессию в Украине и реализацию принятых правительством и императором решений по ограничению ее прав и свобод.

Список литературы и источников

1. Лиценбергер О.А. Римско-католическая Церковь В России: история и правовое положение: монография/О.А.Лиценбергер. – Саратов, 2001. – 382с.
2. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці ХУІІІ – на початку ХХ ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип.30. – К.:ІВЦ «Видавництво»Політехніка», 2010. – С.27 – 42.
3. Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): монографія / О. А. Буравський. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 452 с.
4. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.): дис. ... доктора іст. наук / Н. Г. Стоколос. – Київ, 2003. – 473 с.
5. Ганчар А.И. Римско-католическая церковь в Беларуси (вт. пол. ХІХ – нач. ХХ вв.). Исторический очерк : монография / А.И. Ганчар. – Гродно : ГГАУ, 2010. – 512 с.
6. Долбилов М., Сталюнас Д. Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи (1840 – 1873): монография / М.Долбилов, Д.Сталюнас. – Вильнюс, 2010. – 274 с.
7. Тихонов А.К. Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти ХУІІІ-начале ХХ в.: монография /А.К.Тихонов. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2008. – 365с.
8. Кумор Б. Российский конкордат от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии // Б.Чаплинский История церкви в России. – СПб., 2000. – С. 124-128.

9. Центральный Государственный Исторический Архив Украины (ЦГИК Украины) – ф. 707, оп. 261, д. 1, л.19.
10. ЦГИК Украины – ф.707, оп.261, д.15, л.30.
11. ЦГИК Украины – ф.127, оп.644, д.434, л.10.
12. ЦГИК Украины – ф.2227, оп.1, д.693, л.11.
13. Российский государственный исторический архив, СПб, Россия (РГИА) – ф.821, оп.1, д.51, л.41.
14. РГИА – ф.821, оп.1, д.859, л.13.
15. РГИА – ф.821, оп.1, д.886, л.6.
16. ЦГИК Украины – ф.442, оп.528, д.498, л.40.
17. ЦГИК Украины – ф.442, оп.53, д.353, л.84.
18. Романовская Л.Р. Иноверцы в Российской империи (историко-правовое исследование): Автореф. дис. ... канд. юр. наук / Л.Р. Романовская. – Нижний Новгород, 2006. – 27 с.
19. ЦГИК Украины – ф.127, оп.639, д.126, л.50.
20. ЦГИК Украины – ф.442, оп.842, д.476, л.19.
21. ЦГИК Украины – ф.442, оп.842, д.419, л.14.
22. Государственный архив Саратовской области, г.Саратов, Россия (ГАСО) – ф.1166, оп.1, д.393, л.26.
23. Смалянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і націянальною ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-1917 г.: монографія /А.Ф.Смалянчук / Пад рэд. С.Куль-Сяльверставай. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 322с.
24. ЦГИК Украины – ф.707, оп.37, д.7, л.31.
25. РГИА – ф.826, оп.3, д.119, л.31.
26. РГИА – ф.821, оп.150, д.114, л.53.
27. Государственный архив Николаевской области, г.Николаев, Украина (ГАНО) – ф.410, оп.1, д.92, л.15.
28. ЦГИК Украины – ф.442, оп.694, д.208, л.6.

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В 1920-Е ГГ.

В 20-е гг. правители Советской России осознали невозможность немедленной мировой революции. Поэтому на первый план во внешней политике выдвинулась задача установления прочных дипломатических отношений с соседями.

Европейские державы стремились ограничить внешнеполитические возможности Советской страны. В результате ряда дипломатических мероприятий СССР постепенно преодолевает изоляцию. Договор с Германией 1922 году был первым успехом советской дипломатии. В то же время Советская Россия не упускала из виду и восточное направление. Здесь одним из наиболее перспективных союзников представлялся Афганистан, отношения с которым Россия поддерживала уже более 200 лет. С образованием РСФСР отношения приобрели совершенно иной – антиимпериалистический оттенок, так как Советские руководители обещали Афганистану помощь в борьбе с британскими агрессорами и экономическую поддержку, а Афганистан в свою очередь обещал сдерживать действия басмачей Туркестана и не препятствовать Советской власти в Средней Азии.

Руководители Великобритании видели в РСФСР, как преемника Российской империи, своего соперника и пытались воспрепятствовать Советско-афганскому соглашению, применяя для этого различные ухищрения.

В данной статье мы постараемся выявить специфику Советско-афганских соглашений в 1920-х гг.

Исследования этого периода советско-афганских взаимоотношений занимает особое место в отечественной историографии. Одной из первых работ по данной тематике стала монография И.М. Рейснер «Независимый Афганистан» [1], в ней автор рассматривал широкий круг вопросов политического, национального и экономического развития Афганистана. В целом работы 20-30-х гг. XX века по внешней политике наиболее политизированы, так как это отражало острые противоречия СССР и буржуазных государств в Афганистане, что отражено в монографиях И.М. Майского «Внешняя политика РСФСР в 1919-1922 гг.» [2] и Е. Вейта «Афганистан» [3].

Дальнейший всплеск интереса к истории советско-афганских отношений начался на рубеже 1950-60-х гг. и длился до 1980-х гг. В этот период были написаны монографии А.Н. Хейфеца «Советская Россия и сопредельные страны востока в 1918-1920г.» [4] и «Советская дипломатия и народы востока в 1921-1927 годах» [5], в которых особое внимание было уделено Аманулле хану и его отношениям с РСФСР. Также значительный интерес представляют работы Л.Б. Теплинского «Советско-афганские отношения 1919-1960» [6] и «Советско-афганские отношения 1919-1987 гг.» [7], так как в них представлена вся эволюция советско-афганских отношений во временном контексте. В монографии Нафтуллы Халфина «Провал Британской агрессии в Афганистане» [8] глубоко исследуются англо-афганские войны и солидарность правительства РСФСР с борющимися Афганистаном.

В современной отечественной историографии наибольший интерес вызывает фундаментальный труд В.Г. Коргуна «История Афганистана XX век» [9], в котором автор уделил особое внимание общественным и политическим деятелям, сыгравшим особую роль в социально-политическом развитии Афганистана, исторический путь афганцев показан в мировом контексте. Столь же интересной представляется работа Ю.В. Босина «Афганистан: полиэтническое общество и государственная власть в историческом контексте» [10], в котором показано влияние афганских племен на политику, анализируются мероприятия по установлению добрососедских отношений с Советской Россией. Особую важность в контексте нашей темы имеет монография С.Б. Панина «Советская Россия и Афганистан. 1919-1929 гг.» [11], в которой автор детально исследует взаимоотношения РСФСР и Афганистана в течение десятилетия.

Основные источники можно классифицировать следующим образом:

1. Договоры и другие законодательные акты Афганских и Советских правительств, сохраняющиеся в фонде Г.В. Чичерина АВР РФ, в ГАРФ в фонде Павловича, а также опубликованные в сборниках: «Документы внешней политики СССР», и «Советско-афганские отношения 1919-1969 гг.» [12,13]

2. Переписка и отчеты глав и работников дипломатической миссии в Афганистане (Н.З. Бравина, Ф.Ф. Раскольников, Я.З. Сурица с В.И. Лениным, Л.Д. Троцким, Г.В. Чичериным).

3. Сочинения лидеров РКП(б) и Советского правительства В.И. Ленина, Л.Д. Троцкого и Г.В. Чичерина.

4. Мемуары Шивана Мухаммада Рахима [14], полпреда РСФСР в Афганистане Ф.Ф. Раскольникова, воспоминания «На боевых постах» [15], а также «Мои воспоминания» Шах Вали Хана. [16]

5. Внешнеполитические сообщения в журналах «Известия», «Правда», «Красная звезда», «Новый восток», «Большевик», «Международная жизнь» и «Мировое хозяйство и мировая политика».

Большевистское правительство в первые годы пребывания у власти активно декларировало идею «мировой революции», тем не менее необходимость выживать в условиях враждебного политического окружения диктовала необходимость искать союзников. Естественные союзники, по мнению руководства РСФСР, были так называемые угнетенные народы Востока.

Перспективным вариантом для завязывания отношений на Ближнем Востоке был Афганистан, через который В.И. Ленин и его сторонники собирались осуществить идею Л.Д. Троцкого: «Путь на Париж и Лондон лежит через города Афганистана, Пенджаба и Бенгалии» [17], т.е. они пытались спровоцировать мировую революцию в Великобритании посредством подрыва ее влияния в ее важнейших экономико-политических пунктах Афганистана и Индии.

Обстановка в Афганистане в тот период в значительной степени способствовала установлению дипломатических отношений и воплощению внешнеполитических идей Советской России. В начале 1919 года в Афганистане произошла насильственная смена монархов. Англофильский монарх Хабибулла хан был убит, и на трон взошел его сын Аманулла хан. Этот правитель был сторонником независимости Афганистана и реформ, которые могли бы превратить его отечество из слабой и разлагающейся восточной деспотии в сильную и быстро развивающуюся страну. Такая

политика вскоре привела Афганистан к войне с Англией, которая началась 3 мая 1919 года [2, с.143].

РСФСР, пристально наблюдавшая за событиями в Афганистане, предприняла первые шаги для того, чтобы использовать ситуацию для сближения двух государств.

27 марта 1919 года правительству Афганистана был направлен первый дипломатический документ в виде письма от комиссара иностранных дел Туркестанской Советской Республики Богоявленского. Смысл письма состоял в уведомлении правительства Афганистана о добрых намерениях Советской республики и признании его независимости. Также уведомлялось о командировании в Афганистан советского посла из Персии – Бравина. Это письмо заложило основу для дальнейших дипломатических отношений с Афганистаном. Так как, во-первых, Советское правительство отказывалось от империалистической политики царского правительства относительно Афганистана. Во-вторых, оно признавало независимость Афганистана, тем самым показав Аманулле хану, что в надвигающейся войне с Англией он не останется один. В ответном письме от 7 апреля 1919 года Аманулла приветствовал дружественные отношения, предложенные РСФСР [13, с.7-8].

8 августа 1919 года англо-афганская война была завершена и подписан мир, который давал Афганистану суверенитет во внутренней и внешней политике. Однако 4 статья договора говорила об испытательном сроке для Афганистана, в течение которого он должен был доказать свою действительную готовность к возобновлению отношений с Англией. Такая политическая направленность договора могла нанести серьезный урон советско-афганским отношениям, так как «готовность в возобновлении отношений с Британией» заключалась в отказе от отношений с РСФСР.

Разрыв отношений с Афганистаном был невыгоден для Советской России, много ожидавшей от этого союза. Афганское посольство, прибывшее в Москву 12 октября 1919 года для переговоров с РСФСР, не смогло затем отправиться далее в Европу для выполнения “особой миссии” Амануллы хана. По мнению официальной советской версии, посольство после московских переговоров не было пропущено Антантой. В результате этого глава посольства Вали хан заключает дружественные отношения с Союзом и к концу 1919 года официальный представитель РСФСР в Афганистане Я.З. Суриц уже в Кабуле.

Такое резкое укрепление Советско-афганских отношений приводит Великобританию в бешенство, и вскоре она организывает заговор на жизнь Амануллы хана. В июле 1920 года заговор был раскрыт, что дает толчок к еще более тесному сотрудничеству Афганистана с Россией. В сентябре 1920 года принимается первый вариант русско-афганского договора, а 28 февраля 1921 года он принят уже в окончательном виде.

Договор имел большое значение. Статья 2 признавала за Советским союзом все его завоевания в Средней Азии, т.е., советизация Туркестана официально признавалась Афганским правительством, и басмачи из Афганистана не могли сеять хаос и подрывать основы советской государственности в Туркестане. Статья 7 декларировала: “Высокие договаривающиеся стороны соглашаются на свободу наций Востока на основе самостоятельности и в согласии с общим желанием каждого из его народов”. Народы Востока стали смотреть на советскую страну как на гаранта их свободы

и независимости. Государство, которое хочет сотрудничать с ними на равноправных условиях, не стесняя их ультимативными предупреждениями [12,с.550].

Таким образом, Советский союз, первоначально желавший совершить мировую революцию, должен был отказаться от своих идей. Реальность диктовала необходимость мирного сосуществования, что подтвердило Советско-афганское соглашение. Результатом соглашения стало закрепление Туркестана за РСФСР, приобретение форпоста для ведения восточной политики и давления на Афганистан, в случае его возможного будущего сближения с Британией. Афганистан так же получил выгоды от этого союза: он приобрел союзника в борьбе с Британией и экономического партнера для развития хозяйства страны.

Источники:

1. Рейснер И.М. Независимый Афганистан. М., 1929.
2. Майский И. М. Внешняя политика РСФСР, 1917-1922. – М., 1923.
3. Вейт Е. Афганистан. М. – Л.: Московский рабочий, 1929.
4. Хейфец А.Н. Советская Россия и сопредельные страны Востока. 1918-1920. М., 1964.
5. Хейфец А.Н. Советская дипломатия и народы Востока 1921-1927.М.,1968.
6. Теплинский Л.Б. Советско-афганские отношения 1919-1960. М.,1961.
7. Теплинский Л.Б. История советско-афганских отношений 1919—1987. М.,1988.
8. Халфин Н.А. Провал британской агрессии в Афганистане.М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959.
9. Коргун В.Г. История Афганистана. 20 век.М.: Крафт+, 2004.
10. Босин Ю.В. Афганистан: полиэтническое общество и государственная власть в историческом контексте. М., 2002.
11. Панин С. Б. Советский Союз и Афганистан. 1919-1929 гг. М.-Иркутск, 1998.
12. Документы внешней политики СССР. Договор между Россией и Афганистаном / Т.-3.-М.: Госполитиздат,1959.
13. Советско-афганские отношения. 1919 – 1969. Документы и материалы. М., Политиздат, 1971.
14. Шиван Мухаммад Рахим. Воспоминания. М., 1964.
15. Раскольников Ф. Ф. На боевых постах. — М.: Воениздат, 1964.
16. Шах Вали. Мои воспоминания. М., 1960.
17. Письмо Л. Троцкого в ЦК РКП (б) о подготовке элементов «азиатской» ориентации от 5.08. 1919 г. // Коминтерн и идея мировой революции. Документы. М., 1998.

Елисеенко С.М.

Преподаватель истории, Аэрокосмический колледж ФГБОУ ВПО
Сибирский государственный аэрокосмический университет
имени академика М.Ф. Решетнева

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРАСНОЯРСКОГО КОМИТЕТА ВСЕРОССИЙСКОГО СОЮЗА ГОРОДОВ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению благотворительной деятельности Красноярского комитета Всероссийского союза городов помощи больным и раненым воинам во время Первой мировой войны 1914-1918 гг.

Ключевые слова: Первая мировая война, Енисейская губерния, Красноярск, Союз городов, благотворительность, пожертвование, помощь, общественное признание

С началом Первой мировой войны резко увеличилось количество людей нуждавшихся в попечении. С целью оказания им помощи происходило объединение правительственной, общественной и частной деятельности. Вопросы благотворительности и общественного признания регулировались многочисленными законами: Уставом об общественном признании (1857, 1892 гг.), Городовым положением (1870, 1892 гг.), Временными правилами об обществах и союзах (1902 г.), Законом о признании нижних воинских чинов и их семейств (1912 г.) и др. [1, с. 167].

Процессу становления и развития социального попечения в период Первой мировой войны активно способствовали всероссийские организации, объединявшие деятельность местных общественных управлений – Всероссийский земский союз и Всероссийский союз городов помощи больным и раненым воинам. С инициативой объединения усилий всех городских самоуправлений выступило Московское городское общественное управление. В состав Всероссийского союза городов вошло около 200 городских объединений.

Союзы были построены на коллегиальном принципе управления, их высшими органами были съезды уполномоченных, высшими исполнительными органами – главные комитеты. В финансовом отношении земский и городской союзы были включены в отлаженную систему Российского общества Красного Креста, основу фонда которого составляли государственные субсидии [5, с. 20-21].

В Красноярске первое заседание местного комитета Всероссийского союза городов состоялось 18 октября 1914 г., в состав комитета вошли купцы Е.А. Жоголев, П.Е. Шмандин, П.И. Гадалов, чиновник М.П. Михайлов, директор учительской семинарии И.Т. Савенков и другие. Подобные Комитеты были созданы во всех городах Енисейской губернии [4, с. 58].

Красноярский комитет всероссийского союза городов проводил разнообразные акции для привлечения пожертвований, финансировал попечение детей призванных на войну солдат, устраивал благотворительные спектакли. Деятельность комитета была направлена, главным образом, на заготовку тёплой одежды, белья,

больничных комплектов для госпиталей, на сбор подарков для воинов к праздникам Пасхи и Рождества. Красноярский комитет, приступив к заготовке Рождественских подарков для сибирских войск, 3 октября 1915 г. обратился в Енисейское губернское управление с просьбой организовать сбор пожертвований среди служащих [2]. К концу ноября 1915 г. чиновники губернского управления, пожертвовали деньгами 16 руб. 20 коп. и собрали восемь тюков вещей для отправки в сибирские части [3].

10 декабря 1914 г. Красноярский комитет Союза городов организовал патристический вечер и лотерею, которая дала 1184 руб. прибыли. В 1915 г. были проведены «вербный базар», «великопостный торг» и другие сборы. Отделение Союза городов создало также бюро труда. В работе Красноярского комитета принимали участие свыше 100 человек [5, с. 21].

При Красноярском комитете Союза городов был открыт приют для инвалидов-воинов из числа жителей г. Красноярска. При этом приюте была организована учебная сапожная мастерская, в которой бесплатно могли обучаться сапожному мастерству, кроме призреваемых инвалидов, и нижние чины из жителей г. Красноярска временно эвакуированные.

В связи с возраставшей необходимостью общественной помощи армии, 26 октября 1914 г. при Красноярском комитете Всероссийского союза городов был создан Дамский комитет во главе с красноярской общественной деятельницей А.А. Кусковой. Деятельность Дамского комитета была распределена по отделам: покупка материалов, кройка, раздача на шитьё, приём готовой продукции, подарков, пожертвований. Кроме этого дамы организовывали сбор денег, проводили различные благотворительные мероприятия. Дамский комитет при Союзе городов устраивал лазареты и госпитали для больных и раненых воинов снабжал их всем необходимым [4, с. 60].

Красноярский комитет Всероссийского союза городов занимался организацией помощи раненым и больным воинам, семьям солдат, детям оставшимся без кормильцев. Взаимодействие различных видов благотворительной деятельности: государственной, земской, общественной и частной позволило эффективно распределять государственную помощь и организовывать индивидуальную поддержку нуждающимся в ней людям.

Список литературы

1. Благотворительность и социальное попечение в Енисейской губернии (1822-1917 гг.): сборник документов / отв. ред. Т. А. Катцина; Краснояр. гос. торг.-экон. ин-т. – Красноярск, 2009. – 352 с.
2. Государственный архив Красноярского края (ГАКК). Енисейское губернское управление. Ф. 595. Оп. 13. Д. 38. Л. 1.
3. Государственный архив Красноярского края (ГАКК). Енисейское губернское управление. Ф. 595. Оп. 13. Д. 38. Л. 4.
4. Комарова, Т. С. Тем, кто в забвенье брошен был судьбой...: Енисейская губерния в годы Первой мировой войны / Т. С. Комарова. – Красноярск: Изд-во Сибирский печатный двор, 2007. – 138 с.
5. Павлова, И. П. Социальное попечение в России в годы Первой мировой войны / И. П. Павлова; М-во сел. хоз-ва Рос. Федерации, Краснояр. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2003. – 150 с.

Хрящевська Л. М.

кандидат історичних наук, доцент
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 1989-2001 РОКАХ

Виявлено відмінності в чисельності населення регіонів та деяких областей України; з'ясовано основні ознаки демографічних процесів в Україні.

Ключові слова: чисельність, динаміка, регіон, область, міграція, розміщення, населення, скорочення, частка, показники.

DYNAMIC LINDA POPULATION IN UKRAINE YEARS 1989-2001

Viyavleny differences population regions and some regions of Ukraine; viyasneny main features of demographic processes in Ukraine.

Key words: abundance, dynamics, region, area, migration, dispersal, population reduction, the percentage figures.

При вивченні історії суспільства на особливу увагу заслуговує дослідження демографічної історії, яка є важливою складовою суспільно-історичного процесу. Аналіз динаміки чисельності населення України, має не лише теоретичну значущість, а й високу практичну цінність. Актуальність такого дослідження зумовлена надзвичайно гострою демографічною ситуацією, яка склалася у країні за останнє десятиріччя минулого століття. Хоча зменшення темпів росту населення – процес цілком закономірний, навіть, як вважають деякі дослідники, бажаний для досягнення «гармонії чисельності мешканців певної території» [1, с.36], демографічна криза може загрожувати «самому подальшому існуванню населення нашої країни в досягнутій суспільній якості» [2, с. 9].

Дослідженню динаміки чисельності і змін демографічній структурі населення України присвячені праці провідних вчених-демографів та економістів Е. М. Лібанової, С. І. Пирожкова, І. М. Прибиткової, В. С. Стешенко та ін. [3]. Певним чином динаміка суспільних змін, аналіз демографічних зрушень за період з 1989 по 2001 рр. знаходить своє відображення в дослідженні колектива Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України і фахівців Державного комітету статистики України за науковою редакцією І. Ф. Кураса та С. І. Пирожкова «Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти» [4].

Метою данної статті є виявлення відмінностей в чисельності, територіальній структурі населення України.

На основі аналізу статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. проведено дослідження динаміки чисельності населення в просторовому вимірі України. Загальна чисельність населення України складала в 1989 році 51 452 034 особи, а в 2001 році – 48 240 902 особи. Чисельність постійного населення України за 12 років (1989 – 2001 рр.) скоротилася на 3 211 132 особи. Навіть найбільш песимістичні

варіанти прогнозів не передбачали таких темпів скорочення чисельності населення країни [5, с. 9, 52]. Доцільним буде розглянути окремі регіони та області України, які істотно відрізнялися один від одного за темпами скорочення чисельності населення.

З усіх 4-х регіонів найбільш істотного зменшення у відносних показниках за 1989-2001 рр. зазнала чисельність населення найбільш урбанізованого Східного регіону. Чисельність мешканців 3-х областей (Донецької, Луганської та Харківської) становила в 1989 році 11 343 487 осіб, а в 2001 році – 10 261 567 осіб. За період з 1989 по 2001 рр. скорочення складало 9,54% (1 081 920 осіб) [6]. Частка регіону в скороченні чисельності населення України за 1989-2001 рр. досить значна – 33,69%. При цьому рівень частки регіону серед усього населення України в 2001 році був істотно нижчим – 21,27%. Ці зміни були викликані насамперед депопуляційними процесами не лише серед сільського населення, але й серед міського, особливо в Донбасі [6]. З усіх областей України найбільшого скорочення в абсолютних показниках зазнала чисельність населення Донецької області – 486 218 осіб (9,15%). Істотне зменшення чисельності всього населення спостерігалось також і в Луганській області – на 316 840 осіб (11,09%). За темпами скорочення Луганщина була другою серед усіх областей в абсолютних показниках після Донецької, а у відносних показниках після Чернігівської. Чисельність мешканців Харківщини за 1989-2001 рр. зменшилася на 278 862 особи (8,78%) [6].

Загальна чисельність населення Південного регіону зменшувалася повільно. Так, у 1989 році чисельність мешканців Південної України становила 13 563 982 особи [7, с. 72-84], а в 2001 році – 12 780 497 осіб [8, с. 31-58]. За період з 1989 по 2001 рр. скорочення складало 783 395 осіб (5,78%). Темпи скорочення чисельності населення регіону були дещо меншими, ніж у цілому в Україні (6,24%). Частка регіону у скороченні загальної чисельності населення України за 1989-2001 рр. становила 24,40%. Рівень частки регіону серед усього населення в 2001 році був дещо вищим – 26,50% [9].

У Південному регіоні темпи скорочення чисельності населення мали істотні відмінності за окремими областями. Вищими темпами, ніж у цілому в Україні, зменшувалася чисельність населення 3-х областей: Дніпропетровської – на 7,98% (308 634 особи), Запорізької – на 7,10% (147 208 осіб), Одеської – на 6,42% (168 579 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася чисельність мешканців Миколаївської та Херсонської областей, відповідно, 4,92% (65 407 осіб) та 5,20% (64 281 особа). Найнижчі темпи скорочення загальної чисельності населення в регіоні були в Криму. За період з 1989 по 2001 рр. чисельність усього населення Криму скоротилася на 1,20% (29 286 осіб), у тому числі АР Крим – на 0,66% (13 424 особи) та Севастополя – на 4,04% (15 862 особи) [10, с. 302]. Незначне скорочення загальної чисельності населення АР Крим було спричинено впливом міграційних процесів (поверненням кримських татар), що в значній мірі компенсувало втрати від депопуляційних процесів.

Загальна чисельність населення Східного та Південного регіонів скоротилася з 24 907 379 осіб у 1989 році до 23 042 064 особи в 2001 році, тобто на 1 865 315 осіб (7,49%). Частка південно-східних областей у скороченні загальної чисельності України за 1989-2001 рр. становила 58,09%. При цьому, рівень частки цих регіонів серед усього населення України в 2001 році був значно нижчим – 47,77% [11, с. 67-82].

Найменшого скорочення, порівняно з іншими регіонами, зазнала загальна чисельність населення Західного регіону. Так, якщо в 1989 році чисельність усьо-

го населення регіону складала 9 713 693 особи, то в 2001 році вона зменшилася до 9 552 886 осіб. Темпи зменшення чисельності були доволі незначними – 1,66% (160 807 осіб). Якщо взяти за 100% скорочення загальної чисельності населення України за 1989-2001 рр., то частка Західного регіону становила лише 5,01%. При цьому рівень частки регіону серед усього населення України в 2001 році був майже вчетверо вищим – 19,80%. До того ж, у 2-х із 7-ми західних областей спостерігалось незначне збільшення чисельності населення: Закарпатській – на 8 996 осіб (0,72%), Рівненській – на 7 204 особи (0,62%). Навпаки, чисельність усього населення Волинської області зменшилася на 1 224 особи (0,12%), Івано-Франківської – на 7 082 особи (0,50%), Тернопільської – на 25 474 особи (2,19%), Чернівецької – на 21 773 особи (2,31%). З усіх західних областей найбільш істотного скорочення зазнала чисельність населення Львівщини – на 121 454 особи (4,45%) [12].

Значно вищі темпи зменшення чисельності всього населення були характерні для Центрального регіону. У 1989 році чисельність населення 9-ти центральних областей та Києва становила 16 830 962 особи, а в 2001 році – 15 645 952 особи. За 12 років скорочення склало 1 185 010 осіб (7,04%). Темпи скорочення чисельності населення регіону були дещо вищими, ніж у цілому в Україні 6,24%. Якщо скорочення загальної чисельності населення України за цей час взяти за 100%, то частка Центрального регіону становила 36,90%. При цьому рівень частки регіону серед усього населення України в 2001 році був дещо нижчим – 32,43% [12]. Інтенсивне скорочення чисельності населення центральних областей було спричинене демографічними процесами, які охопили сільських мешканців ще із другої половини 70-х рр. ХХ ст.

Найбільше з усіх областей України у відносних показниках скоротилася загальна чисельність населення Чернігівської області – на 12,51% (176 705 осіб). Інтенсивно зменшувалася також і чисельність населення інших областей: Житомирської – на 9,64% (148 211 осіб), Сумської – на 9,16% (130 735 осіб), Черкаської – на 8,45% (129 040 осіб), Кіровоградської – на 8,34% (102 389 осіб). Вінницької – на 8,17% (156 839 осіб), Полтавської – на 7,29% (127 509 осіб), Хмельницької – на 6,24% (94 915 осіб), Київської – на 5,86% (113 308 осіб). Навпаки, чисельність мешканців Києва скоротилася лише на 0,20% (5 259 осіб) [12].

У цілому, чисельність населення Західного та Центрального регіонів зменшилася з 26 544 655 осіб у 1989 році до 25 198 838 осіб у 2001 році, тобто на 1 345 817 осіб (5,07%). Якщо скорочення чисельності населення України за 1989-2001 рр. взяти за 100%, то частка вказаних регіонів становила 41,91%. При цьому рівень частки цих регіонів у загальній чисельності населення України був істотно вищим – 52,23% [12]. Тобто, більшість населення України зосереджувалася в Західному й Центральному регіонах, але у скороченні його загальної чисельності за 1989-2001 рр. частка цих регіонів була істотно нижчою.

Таким чином, протягом 1989-2001 рр. відбулося скорочення загальної чисельності населення України, головним чином за рахунок демографічних процесів і лише частково за рахунок міграцій. Найбільш істотне зменшення чисельності всього населення спостерігалось в Центральному та Східному регіонах. У центральних областях це скорочення сталося за рахунок сільського населення, а в східних – завдяки міському. Найменше скорочення чисельності населення відбулося в Західному регіо-

ні. За 1989-2001 рр. зростання загальної чисельності населення фіксувалося в Закарпатській та Рівненській областях.

Список джерел та літератури

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За наук. ред. В. Стешенко. – К.: НАН України, Інститут економіки, 2001. – 560 с.
2. Піскунов В. До з'ясування чинників сучасної кризи демореальності в Україні. – К.: НАН України, Інститут економіки, 1999. – 100 с.
3. Лібанова Е. М. Особливості сучасних демографічних процесів в УРСР. – К.: Знання, 1984. – 47 с.; Пирожков С. И. Демографические процессы и возрастная структура населения. – М.: Статистика, 1976. – 136 с.; Прибиткова І.М. Україна 90-х: демографічна ситуація // Наука і суспільство. – 1998. – № 1-2. – С. 10-13; Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 р. – К.: НАН України Ін-т економіки, 1999. – 56 с.
4. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / За ред. І.Ф. Кураса, С.І. Пірожкова. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.
5. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 р. – К.: НАН України Ін-т економіки, 1999. – 56 с.
6. Тут і далі по тексту дані за 1989-2001 рр., що стосуються населення в цілому, розраховані за: Національний склад населення України (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.). – К., ООП ГВЦ Міністерство статистики України, 1991. – Частина І. – С. 4-32; 44-55; 90-107; 136-211; Кількість та територіальне розміщення населення України. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. Відповідальні за випуск Н. С. Власенко, Л. М. Стельмах. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 218 с.; Про кількість та склад населення України за підсумками Всесоюзного перепису населення 2001 року: Повідомлення Державного Комітету Статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>; Бюлетень Державного Комітету Статистики України. – 1999. – № 1. – Січень. – С. 7-8; Деякі зі згаданих показників публікувалися автором: Скляр В. Зміни чисельності та етнічного складу населення Донбасу: Донецької та Луганської областей (за матеріалами переписів 1989, 2001 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – Вип. 18. – С. 94-100.
7. Національний склад населення України. – Частина І (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: ООП ГВЦ Міністерство статистики України, 1991. – С. 44-55.
8. Кількість та територіальне розміщення населення України. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. Відповідальні за випуск Н. С. Власенко, Л. М. Стельмах. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 218 с.; Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур'єр. – 2002. – 28 грудня.
9. Розраховано за даними Держкомстату України про природний рух населення України в 1991-2001 роках.

10. Національний склад населення України. – Частина II (по Кримській АРСР та областях): за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К.: ООПГВЦ Міністерство статистики України, 1992. – 509 с.
11. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П. І. Лаврів. – К.: Укр. вид. спілка, 1996. – 208 с.
12. Розраховано за тими ж джерелами, що вказані в примітці 6; Деякі зі згаданих показників публікувалися автором: Скляр В. Зміни чисельності україномовних українців у західних та центральних областях України (за матеріалами переписів населення 1989, 2001 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2006. – Вип. 21. – С. 53-58.

ОСОБЕННОСТИ САООТНОШЕНИЯ СУБЪЕКТА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Ключевые слова: самоотношение, сознание, субъект, личность.

Самоотношение рассматривается как акмеологический феномен, определяющий область значимого в сфере «Я», выступающий как непосредственная представленность в сознании личностного смысла «Я» и задающей ориентиры взаимосвязанных процессов самоактуализации, самосовершенствования и самореализации [6,238]. Впервые данный термин, появился в отечественной литературе в 1974 году [25].

Маркин В.Н.(2003), рассматривает феномен самоотношения как процесс, состояние или свойство.

Самоотношение как процесс, включает логически взаимосвязанные и взаимообусловленные этапы: самовопрошания, самополагания, самооценивания и т.д. [1;56].

Состояние самоотношения можно описать в терминах благополучия (неблагополучия), а также комфорта (дискомфорта), если рассматривать благополучие как спокойное и счастливое состояние [3;110]. При определении самоотношения как характеристики человека в качестве координированных объектов выступают его деятельность и личностные качества и свойства, в то время как при определении таких характеристик человека, как темперамент, характер и даже способности, не нужно выделить какие бы то ни было внешние координаты.

Самоотношение как состояние – это индивидуально переживаемые устойчивый тип восприятия себя, характеризующийся определенной динамикой психических процессов, уровнем сознания Я и выражающийся в устойчивом типе поведения и саморегуляции [8;240].

Содержанием самоотношения как процесса, является переживание своей самости, своего места и предназначения в существовании миропорядка, а содержанием самоотношения как состояния – ощущение себя в качестве носителя некоторого личного опыта личностной (субъектной) саморегуляции своей жизнедеятельности своего места среди людей [4].

Содержание самоотношения-процесса и самоотношения-состояния интегрируются и в итоге оцениваются человеком как присущие ему как Я, т.е. происходит переход процесса и состояния в свойства [2].

Столин В.В. выделяет трехкомпонентное строение самоотношения, которое включает в себя когнитивный, эмоциональный и конативный компоненты.

Селезнева Е.В.(2008) отмечает, что в структуре самоотношения можно выделить три компонента: эмоционально-оценочный, эмоционально-ценностный и эмоционально-регуляторный. Эти компоненты основаны на предложении Столина

В.В., рассматривать самоотношение «как многомерную систему, измерения которой наиболее существенно характеризуют самоотношение как чувство в адрес собственного Я» [7; 242].

Столин В.В. выделил девять модальностей самоотношения, к которым относятся: открытость, самоуверенность, саморуководство, отраженное самоотношение, самооценочность, самопринятие, самопривязанность, внутреннюю конфликтность, самообвинение, являющиеся содержанием компонентов самоотношения.

Действие этих компонентов обеспечивается за счет механизмов проекции осознаваемых качеств на внутренний эталон, сравнения идеального и реального Я, отражения субъектом уровня реализации своего Я, своей успешности. В тоже время существуют различия в принципах интеграции модальностей в единую систему в рамках этих компонентов [5; 243].

В настоящее время, подход к изучению самосознания личности и структуры самоотношения активно развивается в рамках отечественной психологии личности и общей психологии.

Таким образом, самоотношение можно определять как полимодальную эмоционально-ценностную систему, которая выражает особенности отношения человека к самому себе и обеспечивает центрирование его внутреннего пространства, формирование смыслового вектора жизненного пути, активность и продуктивность жизнедеятельности.

Литература

1. Маркин, В.Н. Акмеологические условия продуктивного формирования отношений личности обучаемого к себе (самоотношение) // В.Н.Маркин // Акмеология. - 2003. - №4. - С.55-58.
2. Мясищев, В.Н. Психология отношений Избр. психол. тр. / В.Н. Мясищев; Под ред. АА. Бодалева. – М., 1995. – 356 с.
3. Ожегов, С.И., Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Рос. акад. Наук. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
4. Осницкий, А.К. Проблемы исследования субъектной активности / А.К. Осницкий. – // Вопросы психологии – 1996. – №1. – С. 5-19.
5. Сарджвеладзе, Н.И. Структура самоотношения личности и социогенные потребности. – В кн.: Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, « Мецниереба », 1974.
6. Селезнева, Е.В. Самоотношение как акмеологический феномен // Мир психологии, 2008, №4, с. 238.
7. Слободчиков, В.И. Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Автореферат ... докт. психол. наук. – М., 1994. – С. 64.
8. Столин, В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: МГУ, 1983. – 284 с.

Zotov A.V.

North-Caucasian Federal University
(branch, in Pyatigorsk) Pyatigorsk, Russia

Plotnikova O.A.

candidate of philosophical sciences
North-Caucasian Federal University
(branch, in Pyatigorsk) Pyatigorsk, Russia

Barnash A.V.

candidate of historical Sciences
North-Caucasian Federal University
(branch, in Pyatigorsk) Pyatigorsk, Russia

THE EFFECT OF ALCOHOL ON HEALTH AND RELIABILITY OF EMPLOYEE OF ROAD SERVICE

Annotation. *The article considers the problem of influence of alcohol per person, involved in the production process since alcohol causes a lot of damage to the road transport business, and creates a danger and a threat to the company. The company management should make every effort to provide protection to its employees and business in general.*

Key words: alcohol, motor transport service, health, safety.

The topic about alcohol effect on the workers of service-center has its current importance as drinking at the workplace is manifested nowadays a lot. There are a lot of reasons to this phenomenon. First of all, these are social, psychological and sociocultural reasons.

The rapid change of the government structure followed by increasing of psycho-emotional and social stress played its role. The shortage of spiritual, moral and ideological terms are indicated on the management side as well [3, C. 58 – 60], which negatively influence on the production and social processes. Today the scale of alcoholization of the population is so high that the consumption level of alcoholic products in Russia reaches 15-18 liters of pure alcohol per year per capita. 70% of population consume alcohol drinks and the peak of alcoholic activity relates to the working age population. The majority of citizens of the Russian Federation consume alcohol at the age of 24-39 years. Meanwhile, World Health Organization experts came up to the conclusion that for the age period of 25-59 years as the most productive period of human life, the consumption of alcohol is the primary risk factor for observable decline in health and premature death in the world, which, among other things, points to the global nature of the problem [4].

In our country the risk groups, out of the number of socially healthy part of the population, mostly affected by alcohol are children, teenagers, young people, women and men of working and potentially reproductive age. This group includes employees, people with higher education, as well as married people and families with the lowest number of children. There are also groups at particular risk, subject to the most serious consequences from alcohol due to the consumption of homemade vodka, medical alcohol-containing liquids and other surrogate alcohol. Such groups include people with financial disadvantages,

unemployed, lonely and single citizens and persons with low education [1].

The deterioration of social indicators under the influence of alcoholization of the population has an impact on the deterioration in other areas of life. First of all, these are the processes that occur in the social sphere. Taking into consideration the scale of the alcoholization of population, we can talk about national security in other spheres of life of the society.

So, for example, deterioration of the mental health associated with the consumption of alcoholic beverages is one of the factors that adversely affect the intellectual and innovative potential of Russia that, in general, is reflected not only on the foreign policy image, but also on the quality of innovation development. In this regard, it can be argued that even mild symptoms of danger of alcoholization of the population, pose a threat to national security and in areas that are the least way influenced by social indicators [1].

A small quantity of alcohol has an insignificant impact on the human body, and not inflicts considerable harm. However, alcohol addiction, which comes with time significantly affects people, and leads to the fact that the service center employee is unable to perform his physical and social functions.

Alcohol abuse leads to negative consequences in labor activity such as reduced productivity, disciplinary violations and increased conflicts related to coming to work being drunk. Destabilization of the working rhythm because of truancy. Besides various losses for the company, for example, due to such manifestations of alcoholism as personality changes, destruction of internal organs or loss of legal capacity.

At the heart of any human activity, in particular professional activities in the service station are reflex acts. The act consists of three elements: perceiving and processing information and preparing the response of the organism, providing movement, the action itself. Alcohol has a negative impact on the reflex act in each of its parts. Besides that people overestimate the results of their work. Productivity descends and the employee does not notice that, moreover, even believes that the quality of work has increased.

Alcoholization is primarily responsible for the high risk of transport accidents. In the case of alcohol consumption by the driver it is the inability to correctly perceive the surrounding world (the first element of reflex act). Especially suffer visual acuity, peripheral vision, adaptation of the eye to the light change, color perception and other functions. And as for violations of the second element of the reflex act – the dangerous factors are the overestimation of one's abilities, the inability to foresee the unfolding situation. Time necessary to switch the focus from one object to another, to make decisions and perform other important acts increase.

At last, the third element that provides the motor act, is the delay of signal transmission from the periphery center to the muscles of a person. Therefore the time necessary, for example, to press the brake of the vehicle when it is needed significantly increases [2].

It should be noted that alcohol consumption even at low quantities makes the driver unable to keep safe spacing distance between vehicles, inaccurately calculate the time required to perform any maneuver, makes unnecessary overtaking, which lead to the accidents.

It is generally known that it is forbidden to consume alcohol during working hours. However, for many employees a drink is considered as a norm, and for the majority of people to "have a drink" is considered as an absolute norm after a hard working day.

But it is of a great importance to keep in mind that alcohol intoxication can stay inside of the body for a long time and, therefore, may ruin the rest of the working day. It is inadmissible to use alcohol in the middle of the working day. Even a small dose leads to a deterioration of performance and increase of spoilage. Not to mention the fact that the drinking of different alcoholic beverages among workers adversely affects the company itself, its image and social contacts.

That is why a large number of Russian and Western companies bring to the attention of their enterprises employees the information about the dangers of excessive use of alcohol and imposes fines in case of the signs after drinking alcohol. In this regard, a special test procedure is practiced. It is known that the employee who took alcohol in the middle of the working shift suffers from a formidable need to drink more.

Above all alcohol affects the internal atmosphere in the team. Due to the fact that alcohol causes a big damage to the production process, the company management must make all efforts to provide protection to its employees and business in general.

At some stages of alcoholism, a decrease of memory skills and intelligence takes place. Such employee is not able to work creatively, manifests the growing passivity. His labor activity is becoming formulaic, unproductive, not yielding the result. It should be noted that the problem of alcohol abuse at the workplace cannot be solved by just some prohibitions and penalties. It requires more close attention from the society, the government, specialists of different areas of practice, including the psychology of labor.

LITERATURE:

1. Белова Ю. Ю. Процесс алкоголизация населения как угроза национальной безопасности России – автореферат Саранск 2013- [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dibase.ru/article/28022013_110299_belova/1 (дата обращения 20.05.14)
2. Малоизвестные факты о широко известных напитках 2012. – Одесса: общественная организация «Трезвая Одесса» – [Электронный ресурс] — Режим доступа — <http://alkogolunet.ru/Книги/So...> (дата обращения 20.05.14)
3. Плотникова О.А. Управленческая культура в условиях модернизации российского общества: социально-философский подход. /О.А., Плотникова. – Пятигорск: Издательство «Пятигорский гуманитарно-технологический университет», 2012. – 94 с. С. 58- 60.
4. Улумбекова Г. Э. Научное обоснование стратегии развития здравоохранения российской федерации до 2020 г. – автореферат Москва 2011- / [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://medical-diss.com/medicina/nauchnoe-obosnovanie...> (дата обращения 20.05.14)

Воропаев Д.С.

Сумской государственной педагогический университет им. А.С. Макаренка, преподаватель кафедры биологических основ физической культуры

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Ключевые слова / Keywords: психофизиологическое состояние / psychophysiological state, функциональное состояние / functional state, психическое состояние / mental state.

В современной психологической науке все чаще встречается понятие «психофизиологического состояния» организма. Несмотря на сущность самого понятия, многие исследователи и ученые подразумевают под ним в большей степени физиологическую основу, часто подразумевая функциональное состояние. Поэтому теоретический анализ понятий «психофизиологического» и «функционального» состояний поможет определить общие и отличительные признаки между ними, а также определить рамки использования в разных отраслях науки.

Прежде всего, рассмотрим понятие «состояние» как общенаучную категорию. Состояние – это совокупность основных параметров и характеристик любого объекта, процесса или явления в определенный момент (или интервал) времени [2; 4, с. 184]. Состояние характеризуется совокупностью процессов, протекающих в организме человека, а также степенью развития целостности его структуры. Само содержание категории «состояние» сводится к тому, что любой объект в результате своих изменений проходит ряд присущих ему состояний, в которых он проявляется как данный, единственный в своем роде объект.

Классифицировать состояния человека можно по многим признакам, а некоторые состояния в свою очередь можно отнести к определенным уровням: физиоло-

гическому, психологическому, психофизиологическому, морфологическому, генетическому, и др. [7]. В понимании И. Петрова понятие «состояние» относится к системе категорий философии и имеет отношение к категории «качество» и «количество», «причина» и «следствие», «покой» и «движение», «связь» и «следствие» и многими другими категориями. Однако, состояние человека является целостной реакцией на внутренние и внешние воздействия, направленной в первую очередь на сохранение целостности организма и обеспечения его жизнедеятельности в конкретных условиях функционирования [1].

Литературный анализ говорит о том, что в наше время не существует единой точки зрения относительно проблемы состояний. Объяснить данный факт можно тем, что в значительной мере исследования состояний человека являются достаточно сложной задачей, а потому возникают трудности, связанные с отсутствием такого понятия «состояние», которое бы удовлетворяло научные области. Однако довольно часто можно встретить использование понятия «состояние» с различной степенью обобщения [8].

По мнению О. Кокуна состояния человека характеризуются следующими свойствами [13, с 96]:

1. модальность – состояния качественно отличаются друг от друга прежде всего переживаниями (эмоциями), которые их сопровождают.
2. продолжительность состояний.
3. качество состояний, которое определяется специфическими факторами, влияющими на человека, исходным фоном и индивидуальными особенностями человека.
4. глубина состояний (интенсивность), которую можно охарактеризовать сдвигом физиологических функций и степенью выраженности.

В психофизиологической и психологической литературе можно встретить целый ряд различных видов состояний человека, которые возникают, вызывают и влияют (как положительно так и отрицательно) на выполнение определенного вида деятельности.

Для понимания упорядоченности состояний возникает необходимость поиска общей концепции функциональных состояний. Понятие «функциональное состояние» введено прежде всего для характеристики эффективности стороны поведения и деятельности человека. Возникло вышеупомянутое понятие прежде всего в области физиологии, когда основным содержанием научных исследований были особенности энергетического обеспечения и мобилизационные возможности работающего организма. Но реальная деятельность человека требует отхода от исключительно физиологического понимания функционального состояния организма и учитывает вопросы психологических и психосоциальных аспектов проблемы.

Любое состояние человека можно охарактеризовать определенными его проявлениями. Объективно эти проявления отражаются в физиологических показателях деятельности центральной нервной, сердечно-сосудистой, дыхательной, эндокринной и других систем организма. Однако соответствующие сдвиги заметны и в психической сфере: процессы памяти, мышления, внимания, восприятия и т.д. Поэтому состояние организма невозможно понимать только как изменения функциони-

Таблица 1

Классификация психических состояний (по А. Прохорову)

Проявление Категория состояния	Позитивное проявление	Негативное проявление
Деятельность	Состояние, которое улучшает выполнение деятельности	Состояние, которое ухудшает выполнение деятельности
Взаимоотношения и общение	Состояние, которое улучшает взаимоотношение и общение	Состояние, которое ухудшает взаимоотношение и общение
Личность	Состояние, обусловленное позитивным отношением к действительности	Состояние, обусловленное отрицательным отношением к действительности
Биологические структуры личности	Положительные психофизиологические (функциональные) состояния	Отрицательные психофизиологические (функциональные) состояния
Эмоциональные компоненты характера	Положительные эмоциональные состояния	Отрицательные эмоциональные состояния
Волевые черты характера	Положительные волевые состояния	Отрицательные волевые состояния
Интеллектуальные черты характера	Положительные интеллектуальные состояния	Отрицательные интеллектуальные состояния

рования отдельных систем – это сложная системная реакция индивида. Смысловой основой «системной реакции» является совокупность взаимодействующих элементарных структур или процессов, объединенных между собой в одно целое с целью решения общей задачи.

Понятие «функциональное состояние» с биологической точки зрения рассматривается как определенная совокупность процессов, которые происходят в организме, а также как степень развития и целостности биологических структур человека.

Функциональное состояние человека – результат динамического взаимодействия организма с внешней средой и характеризуется проявлениями свойств и качеств организма, определяющих его деятельность. Поэтому, исходя из этого утверждения, функциональное состояние зависит от многих факторов: мотивационный, уровень сенсорной нагрузки, уровень активности нервной системы, индивидуально-типологических свойств высшей нервной деятельности и т.д. [3, с. 34].

Итак, когда речь идет о функциональном состоянии человека, под этим понятием следует понимать функционирование отдельных функциональных систем организма человека или уровень функционирования организма в целом.

Понятие «функциональное состояние» было введено, в первую очередь, для характеристики состояния человека, связанного с выполнением определенной деятельности. Поэтому такое понятие является обособленным от различных состояний, которые для выполнения определенной деятельности отношения не имеют.

Понятие функционального состояния достаточно широко используется различными отраслями науки, среди которых предшествуют физиологическая, психологическая, нейрофизиологическая и другие. Использование вышеупомянутыми областями науки данного понятия обусловлено тем, что именно от функционального состояния человека зависит физическое и психическое здоровье, успешность деятельности, обучения и других факторов жизнедеятельности человека.

Поэтому можно сделать вывод, что функциональное состояние – это интегральный комплекс характеристик и функций и качеств организма, которые прямо или косвенно обуславливают выполнение деятельности [9, с. 13].

Различные авторы неоднократно предпринимали попытки дать научное определение понятия «психического состояния» и разработать классификацию состояний. Так, по мнению Н. Левитова, *психическое состояние – это целостная характеристика психической деятельности за определенный период времени, показывающая своеобразие протекания психических процессов в зависимости от отражаемых предметов и явлений действительности, предшествующего состояния и психических свойств личности* [8]

Свою классификацию психических состояний человека предложил А. Прохоров [10, с. 33], выделив семь групп состояний (табл. 1), каждая из которых имеет положительные и отрицательные проявления:

Во время диагностики психических состояний важным вопросом остается соотношение психологических и физиологических методов, ведь при одних и тех же физиологических показателях психологическая характеристика состояния может оставаться неизменной. Поэтому довольно часто ученые ограничивают физиологические методы, и рассматривают их как энергетический компонент психических состояний [11, с. 243].

Свою точку зрения к рассмотрению проблемы состояний предлагает Е. Ильин. Он выделяет состояния, близкие к функциональному, которые развиваются в процессе общественно значимой деятельности человека и затрагивают как психологические, так и физиологические структуры человека. Такие состояния он называет психофизиологическими, тем самым отделяя их от элементарных состояний возбуждения и торможения, развивающихся на определенных уровнях регулирования [8]. Но если функциональное состояние организма рассматривается как комплекс или совокупность показателей, то психофизиологическое состояние в современной науке рассматривается как целостная единая система, которая опирается на методологическую базу теории функциональных систем. Однако любое психическое состояние организма непременно связано с физиологическими структурами, то есть может возникать под влиянием физиологических процессов, или же способствовать возникновению физиологических изменений организма. Таким образом, автор выделяет особый вид состояния – психофизиологический, сущность которого в взаимосвязи любого психического состояния с физиологическими структурами. Определение психофизиологического состояния автором можно понимать следующим образом – это явление, имеющее обусловленные причины, т.е. реакция личности в целом, а не отдельных систем или органов. Так, целостная реакция личности происходит с включением в реагирование как психических, так и физиологических подсистем регулирования и управления. Итак, любое состояние может рассматриваться как деятельность различных функциональных систем субъекта, так и его переживаниям. А

потому выражается состояние не только психофизиологическими показателями, а и поведением личности. То есть, по мнению Е. Ильина, любое состояние может характеризоваться следующими уровнями: психическим (переживание), физиологическим (механизмы вегетативной нервной системы и соматические структуры организма) и поведенческого (мотивированное поведение). В психофизиологическом состоянии представлены три уровня и только по совокупности их показателей можно судить о состоянии человека. Однако ни один показатель перечисленных уровней (поведение, психофизиологические показатели) в отдельности не в состоянии дифференцировать одно состояние от другого. Таким образом, в концепции Е. Ильина целесообразно отметить следующие основные положения – состояние человека обусловлено влиянием внутренних условий и внешней среды, отражающих структуры физиологического и психического уровня; переживания личности (субъективная сторона) и играющих важную роль в регуляции состояний [5].

Свое понимание «психофизиологического функционального состояния» предлагает Ю. Александров [12], рассматривая его как системную реакцию, обеспечивающую необходимый уровень ресурсного потенциала деятельности и компенсации возникающих осложнений. Такое понятие по своей сути имеет общие черты с определениями понятий «психофизиологическое состояние» (ПФС), которые раскрываются многими учеными среди которых А. Карпухина, Е. Ильин, Л. Дикая, О. Кокун, и другие. А. Карпухина понимает психофизиологическое состояние как сложную иерархическую структуру, которая саморегулируется и сочетает в себе внутренние компоненты (физиологический, психический, биоэнергетический, поведенческий, личностный, социально-психологический), организованные по принципу взаимодействия для обеспечения достижения целей, которые формируются под влиянием внешних компонентов – социальных, физико-химических факторов среды и деятельности [6].

Л. Дикая под психофизиологическим состоянием называет систему психофизиологических и психических функций, определяющих производительность профессиональной деятельности и работоспособность человека на определенном отрезке времени.

Системная сущность психофизиологического состояния человека состоит в том, что оно формируется в процессе и под влиянием определенной деятельности и в то же время обуславливает ее эффективность. По мнению О. Кокуна, такое понимание психофизиологического состояния человека включает в себя смысл различных определений психического и функционального состояния, создавая предпосылки к пониманию состояния человека в процессе деятельности как единой и взаимообуславливаемой системы [13, с. 98].

Проанализировав терминологическую основу понятия «психофизиологического состояния» мы понимаем его как сложную иерархическую саморегулируемую структуру, которая сочетает в себе взаимодействие психического, нейродинамического и вегетативного компонентов; формируется в процессе и под влиянием определенной деятельности и в то же время обуславливает ее эффективность.

Изучение психофизиологического состояния довольно актуально с позиции обеспечения эффективности деятельности и надежности организма, а также увеличением количества профессий и изменением условий труда, когда именно психофизиологические возможности человека становятся определяющими в развитии определенного психофизиологического состояния. Результаты психофизиологиче-

ских исследований вместе с психологическими методами в большей мере определили значимость исследования ПФС, выделив его в отдельный предмет изучения.

По мнению Ю. Александрова существуют различные подходы к пониманию психофизиологического состояния, среди которых можно выделить два полярных: в первом случае ПФС отождествляется с функциональным состоянием мозга; во втором же случае представители субъектно-деятельностного направления при анализе ПФС основываются на психологических традициях, тем самым выдвигая на первый план активность субъекта труда, и рассматривают физиологические изменения в ПФС как вторичные по отношению к мотивам и целям деятельности.

Проблемой, имеющей практическое значение в изучении психофизиологического состояния организма, является проблема саморегуляции состояний, основная цель которой – гармонизация взаимоотношений с окружающим миром и с самим собой. Пути достижения этой цели могут состоять в активизации механизмов произвольной и произвольной саморегуляции различного уровня, обучению способам и приемам произвольной саморегуляции, включая аутотренинг и др.

Литература

1. Александровский Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М. : Медицина, 1976. – 272 с.
2. Данилова Н. Н. Функциональные состояния: Механизмы и диагностика / Н. Н. Данилова. – М. : МГУ, 1985. – 287 с.
3. Дикая Л. Г. Исследование индивидуального стиля саморегуляции психофизиологического состояния / Л. Г. Дикая, В. В. Семикин, В. И. Щедров // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15, № 6. – С. 28–37.
4. Зимкина А. М. О концепции функционального состояния центральной нервной системы / А. М. Зимкина, Т. Д. Лоскутова // Физиология человека. – 1976. – Т. 2, № 2. – С. 179–192.
5. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2005. – 412 с.
6. Карпухина А. М. Психологические и психофизиологические пути повышения эффективности деятельности / А. М. Карпухина. – К. : Знание, 1990. – 19 с.
7. Леонова А. Б. Функциональные состояния человека в трудовой деятельности / А. Б. Леонова, В. И. Медведев. – М.: МГУ, 1981. – 112 с.
8. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
9. Медведев В. И. Психологические реакции человека в экстремальных условиях. В кн.: Экологическая физиология человека / В. И. Медведев. – М. : Наука, 1979. – С. 12–14.
10. Прохоров А. О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе / А. О. Прохоров. – Казань : КГУ, 1991. – 167 с.
11. Психология состояний. Хрестоматия / Под. Ред. А. О. Прохорова. – М. : ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – 608 с.
12. Александров Ю. И. Психофизиология. Учебник для вузов, 2-е издание, дополненное и переработанное / Ю. И. Александров. – СПб. : Питер, 2003. – 496 с.
13. Кокун О. М. Психофізіологія / О. М. Кокун. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Ключові слова: фонетико-фонематичне недорозвинення, фонематичний слух, фонематичне сприймання, дисграфія, писемне мовлення.

Keywords: excalation, phoneme ear, phoneme perception, dysgraphia, writing broadcasting.

Перед українською національною школою стоять важливі завдання навчання дітей так, щоб у майбутньому сьогоднішній учень став культурною, розкутою, духовно багатою людиною, бездоганним в майбутньому спеціалістом.

Для успішного виконання цього завдання необхідно закласти міцний фундамент в першу чергу з рідної мови – найважливішого засобу людського спілкування, яка за словами Панаса Мирного є «найдорожчим добром кожного народу, його багатуючою скарбницею»....

Чітка і правильна вимова і достатньо розвинений фонематичний слух – важливі умови оволодіння грамотою.

Щороку у перші класи поступає чимало дітей з різними розладами мовлення. Наявність навіть слабо виражених дефектів створює серйозні перешкоди для успішного засвоєння дитиною програмового матеріалу.

Основою розумового розвитку дитини є своєчасне оволодіння мовленням. Різні відхилення в розвитку мовлення негативно позначаються не лише на висловленні думок, оволодінні знаннями, а і на формуванні особистості дитини.

Основною метою корекційної роботи є попередження мовленнєвих порушень та шкільної неуспішності, корекційно-розвивальне навчання, виховання та розвиток дітей з вадами мовлення, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу.

Фонетико-фонематичне недорозвинення мови – порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей з різними мовними розладами унаслідок дефектів сприйняття і вимови фонем.

Фонематичний слух – це тонкий систематичний слух, що допомагає розрізняти і впізнавати фонемі рідної мови. *Фонематичний слух* є частиною фізіологічного слуху, спрямований на співвіднесення і зіставлення звуків, які дитина чує з їхніми еталонами, що зберігаються в пам'яті людини впорядковано – в «решітці фонем».

Поняття «фонематичний слух» слід відрізнити від поняття «фонематичне сприймання».

З раннього віку дитина, що нормально розвивається, чує звуки навколишнього середовища, бачить артикуляційні рухи губ дорослих й намагається їх наслідувати. До того ж вона постійно стикається з різним звучанням фонем рідної мови: ті самі звуки (наприклад, голосні *а, о*) по-різному вимовляють дорослі і діти, чоловіки

і жінки. Кожна людина має індивідуальні особливості вимовляння звуків: одна говорить тихо, інша – голосно; дитина вимовляє звуки дзвінким, високим голосом, а доросла людина – низьким і хриплим. Проте ці звукові відтінки не слугують для розрізнення звукових оболонок мовних одиниць.

Індивідуальний варіант звучання фонем визначається не однією ознакою, а їхньою сукупністю, яка охоплює не тільки компоненти, що чуємо (такі, як шумові, частотні і висотні характеристики), а й зоровий образ і рухові відчуття, які виникають під час звуковимови. На думку Н. Жинкіна, до ознак звука належать і самі процеси кодування, які виникають під час переходу сигналу від периферії нервової системи до центру.

Доведено, що вже на ранніх етапах розвитку мовлення дитина «вловлює» деякі диференційні ознаки фонем. Трирічна дитина, **не вимовляючи** ще правильно звуки рідної мови, здатна вже **визначити**, правильно чи ні вони звучать у мовленні людей, що оточують її, це можливо завдяки наявності фонематичного слуху і фонематичного сприймання.

Фонематичне сприймання – це здатність розрізняти фонemi і визначати звуковий склад слова. Саме фонематичне сприймання допомагає відповісти на запитання: Скільки складів у слові *сом*? Скільки у ньому звуків? Який приголосний звук стоїть у кінці слова? Який голосний звук у середині слова?

Правильний розвиток фонематичного слуху і фонематичного сприймання покладено в основу безпомилкового засвоєння письма і читання в процесі шкільного навчання.

Мовлення дітей з ФФН характеризується неправильною вимовою звуків: пропусками, спотвореннями, замінами. Найтиповішими є заміни звуків на більш прості за місцем і способом артикуляції (наприклад, *p* замінюється на *л* або *в*). До того ж дитина той самий звук може замінювати різними звуками: «лука» – рука, «корова» – корова тощо. В низці випадків дитина може правильно вимовляти ізольований (окремиий) звук; а в самостійному мовленні замінювати, спотворювати його.

Кількість порушених звуків у дитини з ФФН може бути досить значною – до 16 – 20. Таке порушення звуковимови у дітей безпосередньо зумовлене несформованістю у них фонематичного слуху.

Виділяють три можливі стани у разі недорозвинення фонематичного слуху:

- недостатній розвиток і впізнавання тільки тих звуків, вимова яких порушена;
- недостатній розвиток значної кількості звуків із різних фонематичних груп при відносно сформованій їхній вимові;

- глибоке фонематичне недорозвинення, коли дитина практично не може виділити їх зі складу слова, визначити послідовність звуків у слові.

Водночас з порушеною звуковимовою у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням спостерігаються помилки у складовій структурі слова і звуконаповненості.

Складова структура слова – це кількість та порядок складів у слові.

Звуконаповненість – кількість й порядок звуків усередині кожного складу.

Нерідко в окремих дітей з ФФН спостерігаються труднощі у вимові слів зі складною складовою структурою із збігом приголосних, а також речень, що склада-

ються з подібних слів (це стосується насамперед незнайомих і важких слів). Вимовляючи такий лексичний матеріал вони перекручують звуко-складовий малюнок слів: опускають склади, переставляють їх місцями і замінюють, можуть пропустити або, навпаки, додати звук усередину складу, наприклад: «каркадил» – крокодил, «батуретка» – табуретка, «голопед» – логопед тощо.

Отже, характер цих порушень свідчить про недостатність фонематичного слуху і сприймання у дітей з **ФФН**. Без спеціальної корекційної роботи дитина не навчиться розрізняти і впізнавати фонеми на слух, аналізувати звукоскладову будову слова, що призводить до появи стійких помилок в оволодінні писемним мовленням.

Психолого-педагогічна характеристика дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням **мовлення**. Крім зазначених порушень мовленнєвого (вербального) характеру, окремо слід схарактеризувати можливі особливості в перебігу вищих психічних функцій у дітей з **ФФН**:

– увага у таких дітей може бути нестійкою, нестабільною і вичерпуватися, а також слабо сформованою довільною, коли дитині важко зосередитися на одному предметі та за спеціальним завданням переключитися на інший;

– пам'ять може не відповідати нормі. До того ж дитині потрібно більше часу і повторів, щоб запам'ятати заданий матеріал;

– спостерігаються особливості в перебігу мисленнєвих операцій: водночас з переважанням наочно-образного мислення у дітей можуть виникати труднощі в розумінні абстрактних понять й відношень. Швидкість перебігу мисленнєвих операцій може бути дещо уповільненою, внаслідок чого вповільнюється сприймання навчального матеріалу.

Відповідно до цих особливостей вищої нервової діяльності, дітей з **ФФН** у педагогічному плані можна охарактеризувати так:

– поведінка може бути нестабільною, з частою зміною настрою;

– можуть виникати труднощі в оволодінні навчальними видами діяльності; на заняттях діти швидко втомлюються, для них складно виконувати одне завдання впродовж тривалого часу;

– труднощі в запам'ятовуванні інструкцій педагога, особливо дво-, три- і чотирискладових, що потребують поетапного і послідовного виконання;

– у низці випадків з'являються особливості дисциплінарного характеру.

Причини мовленнєвих порушень можуть бути: функціональними, органічними, психоневрологічними, соціально-психологічними.

До функціональних причини відносяться:

а) порушення співвідношення процесів збудження і гальмування в ЦНС; загальна фізична ослабленість;

б) незрілість, обумовлена недоношеністю;

в) психічні травми;

г) порушення обміну речовин;

д) різні захворювання внутрішніх органів.

Органічні причини:

а) недорозвинення і ураження мозку у внутрішньоутробному розвитку до або, під час пологів, а також після народження;

б) органічні ураження периферичних органів мовлення (ураження органу слуху, розщеплення піднебіння інші морфологічні зміни артикуляційного апарату);

в) інфекції, інтоксикації.

Психоневрологічні причини:

а) розумова відсталість;

б) порушення пам'яті, уваги;

в) інші порушення психічних функцій.

Соціально-психологічні причини:

а) несприятливий вплив навколишнього середовища, соціуму і ін.

М. Є. Хватцев вперше всі причини мовленнєвих порушень розділив на зовнішні (езогенні) і внутрішні (ендогенні) і підкреслив їх тісний взаємозв'язок.

Кожна із зазначених груп причин, а іноді і їхня сукупність, може зумовити порушення різних боків мовлення.

Письмо і писемне мовлення, на якому базуватиметься подальше навчання, викликає значні труднощі у молодших школярів, що негативно впливає на засвоєння шкільної програми та на процес їх соціальної адаптації в цілому.

Процес письма в нормі здійснюється на основі достатнього рівня сформованості певних мовленнєвих і немовленнєвих функцій: слухової диференціації звуків, правильної їх вимови, мовленнєвого аналізу і синтезу, сформованості лексико-граматичного аспекту мовлення, зорового аналізу і синтезу, просторових уявлень. Несформованість будь-якої з указаних функцій може викликати порушення процесу оволодіння письмом – дисграфією. Дисграфія – це порушення сприйняття акустичного, моторного, оптичного образу. Наслідком дисграфії на письмі можуть бути:

1) перестановка літер;

2) заміна та змішування букв, що позначають звуки, схожі за звучанням або артикуляцією (свистячі та шиплячі, дзвінки та глухі, тверді та м'які);

3) дописування зайвих, пропуск елементів літер непослідовне їх написання;

4) дзеркальність зображення букв, а також випадання складів чи роздільне написання частин слова;

5) неправильне узгодження частин мови.

Щоб позбутися таких дефектів письма доцільно з перших занять привернути увагу учнів до роботи артикуляційного апарату, привчити дітей оцінювати мускульні відчуття при вимовлянні звуків, слів. Важливим моментом корекційної роботи є формування вміння попарно зіставляти звуки (букви) і визначати їх відмінності в артикуляції, слуховому сприйманні, тактильному відчутті, графічному зображенні.

Для успішного усунення порушень мовлення, як усного так і писемного, необхідна єдина система корекційного впливу, а саме:

1) усунення всіх недоліків у вимові фонем;

2) засвоєння учнями певних знань про участь окремих органів в артикуляції звуків, про диференціальні ознаки і способи творення звуків;

3) виховання у учнів умінь відчувати деякі рухи й положення власних органів мовлення;

4) управління ними, контролювання пильності відтворення звуків, спираючись на м'язові (кінестетичні) відчуття, особливо коли дитина замінює та плутає звуки.

Наступним напрямом корекційної роботи писемного мовлення є розвиток фонематичного сприймання, який лежить в основі звукового аналізу і є базою писемного мовлення. З учнями із недорозвиненням фонематичних процесів доцільно проводити роботу в наступній послідовності:

- 1) визначення позиції звука в слові (початок, середина, кінець);
- 2) визначення кількості звуків у слові;
- 3) визначення послідовності звуків у слові, який звук після якого і перед яким стоїть.

Робота з розвитку фонематичного сприймання переходить в роботу з вироблення навичок звукового аналізу. Під час виконання повного звукового аналізу привчаємо дітей до певної послідовності дій, яка орієнтовно може бути такою:

- 1) вимовити слово вголос;
- 2) назвати послідовно всі звуки, записати;
- 3) поділити слова на склади;
- 4) визначити наголошений склад;
- 5) назвати голосні звуки;
- 6) назвати приголосні звуки, даючи їм характеристику (тверді-м'які, дзвінкі-глухі).

Класифікація дисграфій здійснюється на основі різних критеріїв – з врахуванням порушених аналізаторів, психічних функцій, несформованістю операцій письма.

Види дисграфій	Причини	Помилки	Методи подолання
Артикуляційно-акустична	- відображення не-правильної вимови на письмі; – опора на неправильне вимовляння; –несформованість фонематичних функцій	- заміна, пропуски букв, які відповідають замінам і пропускам в усному мовленні; – заміна букв, які близькі за звучанням, за акустичними ознаками; – за артикуляційними ознаками; – за твердістю і м'якістю.	
Акустична	- недорозвиток (порушення) фонематичного сприймання; –несформованість фонематичного слуху.	- заміни звуків, близькі за акустичними ознаками; –заміна голосних.	

<p>Дисграфія на основі порушеного аналізу і синтезу</p>	<p>- порушення аналітико-синтетичної функції</p>	<p>- спотворення слів, речень; – пропуск морфем; – спотворення звукоскладової структури слів; – перестановка складів, пропуски їх.</p>	<p>Проводиться в 3 етапи: 1 етап – формування фонематичного аналізу і синтезу з опорою на допоміжні засоби і дії (схеми, слова, фішки). 2 етап – формування дій звукового аналізу (без допоміжних засобів). 3 етап – формування дій фонематичного аналізу і синтезу в розумовому плані.</p>
<p>Аграматична</p>	<p>- недорозвиток граматичної сторони мови; – недорозвиток морфологічних та синтаксичних узагальнень</p>	<p>- неправильне написання відмінкових закінчень; – неправильне написання і пропуск прийменників, суфіксів, префіксів, закінчень; – порушення порядку слів у реченні; – неправильне вживання дієслівних суфіксів.</p>	<p>1. Засвоєння структури речення. 2. Формування функцій словозміни і словотворення в словах, словосполученнях, реченнях, текстах. 3. Розвиток граматичної будови мови. 4. Словникова робота.</p>

Основні групи специфічних помилок на письмі.

1. Заміна букв за принципом схожості відповідних звуків. В основі цих помилок лежить нездатність розрізнити звуки на слух, а часто і заміна їх в усному мовленні. Дитина може писати САПКА замість ШАПКА, РИПА замість РИБА, ЛОБОТА замість РОБОТА і т. ін.

2. Заміна чи спотворення оптично й кінетично схожих букв. У дитини відсутні чіткі зорові образи букв, тому вона постійно сумнівається під час їх написання, часто плутає на письмі И і Ш, И і У, П і Т, Б і Д та ін. Інколи трапляється дзеркальне зображення букв, причиною якого є несформованість зорово-просторових уявлень.

3. Спотворення звуко-складової структури слів і порушення розмежування слів у реченні. Причина цих помилок полягає в тому, що дитина не оволоділа навичками аналізу і синтезу, звукової та складової будови слова і не уявляє його структури, тобто кількості звуків у слові і порядку їх розміщення. Дитина пише: ДКТ замість ДИКТАНТ, ПАХ замість ПТАХ, СИЛ замість СИЛА, ВІНКО замість ВІКНО та ін. Коли дитина не відчуває меж між словами, спостерігається написання слів разом і довільний їх розрив. Найчастіше діти помиляються під час написання прийменників (НАСТОЛІ замість НА СТОЛІ) і префіксів (ЗА ХОДИТЬ замість ЗАХОДИТЬ).

4. Аграматизми проявляються на письмі у дітей, які не змогли повноцінно оцінити лексико-граматичною будовою мови. Приклади помилок: СОЛОДКА ЯБЛУКО замість СОЛОДКЕ ЯБЛУКО, ОДИН ПАЛЬЦІВ замість ОДИН ПАЛЕЦЬ, ДІТИ БІГАВ замість ДІТИ БІГАЛИ, СИДИ НА ГІЛКІВ замість СИДЯТЬ НА ГІЛКАХ.

Таким чином, проблеми писемного мовлення, а саме виявлення, поперед-

ження, корекція порушень, є актуальними у сучасній педагогіці, психології і логопедії, про це свідчить наявність великої кількості фонетичних і орфографічних помилок у писемній продукції учнів, що в свою чергу негативно впливає на успішність їх навчання у школі.

Навчання писемному мовленню, як правило, відбувається за традиційними методиками і зводиться до формування фонематичних уявлень без урахування їхньої складної психофізіологічної структури та можливих механізмів порушень.

Найбільш сприятливим періодом для корекції писемного мовлення є молодший шкільний вік, бо психіка дитини пластична і піддається корекції до 9-11-річного віку.

Список використаних джерел

1. Большой толковый психологический словарь / [Авт.- уклад. Ребер А. : в 2 т.]. – М., 2000. – 400 с.
2. Волкова Л.С. Логопедия / Л.С. Волковой. – М. : Владос, 1989. – 680 с.
3. Навчання і виховання учнів 1-го класу. Метод. посіб. для вчителів / Уклад. О.Я. Савченко. К. : Почат. шк., 2002
4. Логопедія / [В.В.Тарасун, С.Ю. Конопляста, В.О. Кондратенко та ін.]; за ред. М.К. Шеремет. – [2-е вид.]. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
5. Шеремет М.К. Формування усного зв'язного висловлювання у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / М.К. Шеремет, І.В.Сергеева // Педагогіка та методика спеціальні: зб. наук. ст. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 100 – 106.

ПРОЕКТУВАННЯ КАР'ЄРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ЕТАПІ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Ключові слова / Key words: кар'єра / career, проектування кар'єри / planning of career, кар'єрний розвиток / quarry development, професійне становлення майбутніх учителів / professional becoming of future teachers.

Серед багатьох проблем, які постають сьогодні перед системою вищої освіти, однією з найважливіших, є професійна підготовка майбутнього фахівця. Особливої значущості набуває питання проектування та розвитку професійної кар'єри молоді людини, пошук, вибір та оволодіння професією. Професійне становлення особистості у соціально-психологічному плані представляє собою досить складний, тривалий, динамічний та багатоплановий процес, оскільки соціально-економічні зміни, які відбуваються в нашій країні, висувають нові вимоги щодо підготовки майбутніх учителів.

Проблемі проектування у вітчизняній науці приділяється велика увага. У психології проектування проаналізовано з різних позицій: як психічний процес (П.К.Анохін, А.В.Брушлинський, В.М. Русалов), як діяльність (Дж. Брунер, Б.Ф. Ломов, Є.М. Сурков), як здатність (Л.О. Рєгуш, С.Л. Рубінштейн).

Так, проводилися психологічні дослідження щодо: механізмів кар'єрного процесу (Д. Холл, О.С. Гусєв та ін.), управління кар'єрою персоналу в організації (Д. Холл, Е. Шейн, А.Я. Кибанов та ін.), факторів, що сприяють розвитку персональної кар'єри (А.О. Деркач, Є.О. Могильовкін, М.В. Сафонова та ін.), розвитку особистості у процесі кар'єри (А.О. Деркач, А.К. Маркова, О.Г. Молл, Д.Е. Сьюпер та ін.), кар'єрних цілей (О.С. Гусєв, К.В. Кисельова), гендерні аспекти у побудові кар'єри (М.В. Сафонова, О.Л. Поминова).

Здатність людини будувати проекти стосовно педагогічної діяльності привертають увагу багатьох учених, так як від їх достовірності залежить ефективність професійної діяльності, як ість навчання та виховання підростаючого покоління (Б.С. Гершунський, О.С. Заір-Бек, І.В. Бестужев-Лада, Н.В. Кузьміна, Л.В. Лежніна, В.О. Лисичкін, Л.О. Рєгуш, Л.Л. Тузов та ін.).

Професійне проектування особистості відображає особливості процесу вибору, визначення майбутньої професії, а також розвиток комплексу професійно важливих якостей, тобто процес формування професіонала.

Здатність до професійного проектування починає формуватися на етапі вибору професії. Досить сильно впливає на розвиток даної здібності саме етап професійної підготовки, так як студентський «вік є сприятливим для формування здатності до проектування» [3].

Період навчання у вищому навчальному закладі – це етап життєвого циклу, що завершує перехід до дорослості. На цьому етапі особистість приймає низку

важливих рішень, які стосуються вибору місця професійної діяльності та створення сім'ї, стилю життя та конкретних завдань на майбутнє, корегування ціннісних орієнтацій у співвідношенні з новим дорослим статусом та новими життєвими планами. Вибір власної життєвої стратегії є необхідною складовою прогнозування кар'єри. Тому молодій людині необхідно саме під час навчання у виші визначити власні пріоритети [1].

Проектування особистості на етапі професійної підготовки майбутнього педагога здійснюється як процес, що дає можливість вибудувати свою особистість, до якої людина буде прагнути, визначається також домінуюча роль суб'єктивного фактора, тобто усвідомленої цілеспрямованої діяльності людини, що спирається на здатність обирати, визначати орієнтири свого розвитку та шляхи досягнення своїх цілей.

У зв'язку з тим студенту педагогічного навчального закладу від самого вступу та до його закінчення необхідна професійна підтримка у підготовці до кар'єрного зростання, враховуючи всі особливості майбутньої професії й готовність особистості до професійної діяльності [2].

Активне управління кар'єрним розвитком студента у процесі навчання як одна з головних умов його професійного та життєвого успіху передбачає [4; 5]:

- формування готовності починати професійну кар'єру з початкових ступенів, пройти увесь шлях професійного та посадового зростання;
- врахування очікувань й установок самих студентів – майбутніх молодих фахівців;
- активне включення студентів у проектну діяльність;
- навчання технологіям самооцінки та реалізації ділового й особистісного потенціалу;
- психологічний супровід адаптації молоді, яка навчається;
- здійснення систематичного моніторингу врахування очікувань та установок якісних змін особистості;
- організація підтримки кар'єрних прагнень студентів, як з боку вищого навчального закладу, так і з боку майбутнього роботодавця;
- сприяння максимально повному використанню можливостей щодо набуття власного професійного, особистісного та кар'єрного потенціалу;
- залучення студентів до участі в суспільних заходах, акціях, що проводяться на різних рівнях.

Готовність студентів до побудови успішної професійної кар'єри складається із пізнавального, мотиваційного, емоційного та вольового компонентів. Виходячи з цього, якщо майбутня професійна діяльність за своїми характеристиками співпадає з мотиваційними, емоційними, комунікативними особливостями молодшої людини, то вона зможе побудувати успішну траєкторію кар'єрного росту.

Таким чином, розвиток здатності до проектування кар'єри студентів є важливою умовою досягнення професіоналізму. Кар'єрне проектування виступає як максимальне розкриття і реалізація професійного потенціалу особистості у процесі проходження різних рівнів організаційної структури.

Список використаних джерел

1. Богдан Н.Н., Могилевкин Е.А. Технология карьеры: учеб. пособие / Н.Н. Богдан, Е.А. Могилевкин. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2003. – 156 с.
2. Гончарова Н.О. Психологічні особливості прогнозування кар'єри студентів / Н. О. Гончарова // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка. – Том 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 8. – Частина 1. – Київ, 2013. – С. 236-242.
3. Жуина Д.В. Планирование и развитие карьеры студентов педагогического вуза / Д.В. Жуина // Гуманитарные науки и образование. – № 2(6). – С.82-85.
4. Максименко С.Д., Щербак Т.Д. Професійне становлення молодого вчителя: Навч. посібник / С.Д. Максименко, Т.Д. Щербак. – Ужгород : Закарпаття, 1998. – 105 с.
5. Мордвинцев Л. Планирование карьеры / Л. Мордвинцев. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 208 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ключові слова / Keywords: мотив / motive, мотивація навчання / motivation of studying, молодший школяр / primary school age, дослідження мотивації / researching of motivational sphere.

Одним із провідних компонентів навчальної діяльності є мотиваційна складова. Молодший шкільний вік має великі можливості розвитку мотиваційної сфери завдяки її динамічності та мінливості, але цей фактор також приховує у собі й небезпеку: якщо мотивацією не керувати, то легко чиниться її зниження та регрес [1]. Тому протягом початкового навчання можна спостерігати прояви як позитивного, так і байдужого або навіть негативного ставлення учнів до навчання.

У традиційній школі за даними дослідників (М.І.Алексєєвої, Н.В.Єлфімової, М.В.Матюхіної, А.К.Маркової, В.С.Мерліна) бажання дітей навчатися наприкінці початкової школи згасає, виникає так званий „феномен мотиваційного вакууму”.

Як свідчить аналіз психологічної літератури, при створенні певних умов цього негативного фактору можна запобігти (М.Й.Боришевський, А.К.Дусавицький, С.Д.Максименко, Ю.І.Машбиць, В.О.Моляко, В.Ф.Моргун, В.А.Семиченко, О.В.Скрипченко).

Значний дидактичний потенціал має така форма організації спільної навчальної діяльності [5], за якою: оцінка, результат діяльності кожного залежить від успіху всієї групи; кожен член групи впевнений, що при утрудненні він одержить необхідну допомогу з боку інших її членів; стимулюється активність кожного члена групи, кожен може розраховувати на уважне ставлення до своєї думки; соціометричний статус та рівень успішності членів групи відносно однорідний.

Одним із недоліків традиційної системи освіти вважається відірваність навчального матеріалу від реальних життєвих проблем та особистісного досвіду дитини, що не приводить до перенесення здобутих у школі знань на реальні життєві ситуації.

Позитивне ставлення до навчання вчителів в значній мірі повинен формувати за рахунок зв'язку викладання з життям і особистим досвідом учня. Важливим дидактичними прийомами розвитку мотивації навчання в молодшій школі є [4]: вміння звернути увагу учнів на звичайні життєві факти і явища під іншим кутом зору; підбір завдань, зміст яких зв'язаний з краєзнавчим матеріалом; відбір фактів, які найбільш цікавлять молодших школярів, а саме – що зв'язані з їх власним життям, із справами близьких і знайомих людей.

Мотивація навчання учнів початкової школи має низку особливостей.

Як сприятливі риси мотивації, відзначаються: загальне позитивне відношення дитини до школи; широта інтересів – дитину цікавлять багато явищ навколишнього

життя; допитливість, що є формою прояву широкої розумової активності молодших школярів; віра в авторитет вчителя і готовність виконувати будь-які його завдання; важливою рисою молодшого школяра є безпосередність, відкритість, довірливість.

Ці особливості молодших школярів сприяють зміцненню широких соціальних мотивів обов'язку, відповідальності, розуміння необхідності вчитися [2]. Негативні особливості мотивації навчання молодших школярів проявляються в тому, що їх мотиви: недостатньо дієві, тому самі по собі довго не підтримують навчальну діяльність; ситуативні (хитливі), швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть вгасати і не відновлятися; малосвідомі, що виявляється в невмінні школяра назвати, що і чому йому подобається в навчальному предметі; слабо узагальнені, тобто охоплюють один чи кілька навчальних предметів, але об'єднаних за їхніми зовнішніми ознаками; містять у собі орієнтування школяра частіше на результат навчання, а не на способи навчальної діяльності.

Дослідження мотивації навчання в молодшій школі має певні складності [3]. Більшість відомих методик розраховані на вміння та навички, якими учень початкової школи недостатньо володіє – швидко читати, здійснювати рефлексію своїх мотивів, порівнювати їх між собою, здатність в усній чи письмової формі вільно і точно виражати свої думки. Молодші школярі не завжди бувають відвертими, відповіді учнів початкових класів є значною мірою суб'єктивними, тому що усвідомлення мотивів власної поведінки є дуже важким навіть для дорослих. Але навіть суб'єктивні відповіді заслуговують на серйозну увагу, оскільки в них відображений характер усвідомлення учнем себе, своєї поведінки, адже учні, особливо найменші, переважно щиро вірять в те, що кажуть.

Для подолання вікових складностей дослідження мотивації в першому класі процедура дослідження повинна проводитися індивідуально з кожним учнем, у 2 і 3 класах – малогруповим методом.

Значно полегшує роботу учнів початкової школи методики, які мають наочність, наприклад: надруковані бланки, перелік мотивів, таблиці порівняння мотивів, бланк з незакінченим реченням, що необхідно продовжити, малюнок шкільної ситуації, можливість самостійно його домалювати тощо.

Для дослідження мотивації навчання в практиці традиційно використовуються декілька груп методик [6]: опосередковані методики (метод спостереження, бесіда з учителем, бесіда з батьками, анкета для батьків, аналіз успішності, бесіда з учнем тощо); прямі методики (бесіда-інтерв'ю, сходинок уроків, "сходинок спонукань", твір "Моє життя у школі" тощо); проєктивні методики (малюнок методика "Школа і я", методика складання розкладу на тиждень, кольоровий тест відношень, методика незакінчених речень тощо).

У зв'язку з тим, що в якості окремого мотиву до структури мотивації дослідники включають усі види стимулів: потреби, мотиви, інтереси, прагнення, цілі, мотиваційні установки, ідеали (Л.І.Божович, В.К.Вілюнас, Є.П.Ільїн, І.В.Імеладзе, В.І.Ковальов, О.М.Леонтєв, К.К.Платонов, П.М.Якобсон), доцільним є вивчення одразу декількох складових мотивації навчання, що досягається використанням комплексної методики.

Огляд досліджень мотивації навчання в молодшому шкільному віці показав, що в молодшій школі відбувається: зниження загального позитивного ставлення

до школи та інтересу до навчання; домінування в молодшому шкільному віці позанавчальних видів діяльності (хобі); зростання значущості відносин з однолітками (референтна група – клас, друзі); більш уважне ставлення до основних навчальних предметів; розвиток мотивів навчання ефективніше відбувається при спеціально організованій діяльності спостереження, колективній практичній діяльності.

Виходячи з вищезазначеного, при складанні програми дослідження важливим є акцентування уваги на декількох складових мотивації: мотивах навчання, які пов'язані із соціальною ідентифікацією, зразками для наслідування та здійснення суспільних вимог, ідентифікацією із суспільними нормами, світоглядом; ставленні до навчання в цілому, яке складається із загального ставлення до школи, взаємин з однокласниками та вчителем; інтересу до окремих навчальних предметів; цілях навчання, що формулює сам учень; структурі мотивації навчання, та включення навчальних мотивів до різних видів діяльності.

Таким чином, дослідження мотивації навчання молодших школярів доцільно проводити за комплексною програмою, що складається з декількох груп методик, кожна з яких дозволяє вивчити окремі мотиви та дозволяє охопити широку мотиваційну сферу [7].

Список використаних джерел

1. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека. – Пермь: Перм. гос. пед. ин-т. – 1971.- 120 с.
2. Маркова А.К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. – М.: Педагогика, 1983. – 64 с.
3. Боришевський М.Й. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник. – К.: 1999. – 90 с.
4. Скрипченко О.В., Савченко О.Я. Психологічні та дидактичні умови активізації пізнавальної діяльності учнів під час навчання // Підвищення ефективності початкового навчання: Посібник для вчителів – К.: Рад. школа, 1974. – С.5-15.
5. Максименко С.Д. Теоретичні основи побудови принципів та критеріїв психологічної організації навчання // Психологічна організація умов розвитку суб'єктів учіння. – К.: Ін-т психології ім.Г.Костюка, 1996. – С.9 - 56.
6. Елфимова Н.В. Диагностика и коррекция мотивации учения у дошкольников и младших школьников: Учеб.-метод. пособие. – М.: Изд.МГУ, 1991. – 108 с.
7. Моргун В.Ф. Інтедифія освіти: Психолого-педагогічні основи інтеграції та диференціації (інтедифії) навчання на прикладі шкільного циклу природничих дисциплін: Курс лекцій. – Полтава: Наукова зміна, 1996. – 78 с.

Тіунова А.О.

Здобувач Університету менеджменту освіти
Національної академії педагогічних наук України

ВПЛИВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НОВОУТВОРЕНЬ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ТІЛА ПІДЛІТКА

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Переважна більшість дослідників погоджуються, що значні зміни в образі тіла відбуваються до 12-16 років, після чого образ тіла стабілізується. Підлітковий вік є «важким», його стрижнем є становлення образу тіла, усвідомлення своєї індивідуальності і завершення психосексуальної ідентифікації. Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями, нормами і манерами поведінки, які утворюють специфічну субкультуру.

Багато авторів (І. Кон, Д. Каган, А. Смоліна, В. Ісаєв, М. Мдивані, В. Куніцина, Е. Соколова, Д. Пайнз, Р. Вайлі, В. Оклендер та інші) розглядають підлітковий вік, як вік перебудови образу тіла у зв'язку із змінами організму, тіла і самосвідомості в даному віці. Як вважають сучасні вчені-підліткознавці (І. Булах, Т. Гаврілова, Ф. Дольто, С. Максименко, Н. Дмитрішена, Х. Ремшміт, А. Реан, Д. Фельдштейн), особистість в період дорослішання прагне більш глибоко розібратися в сутності власного «Я», здійснює пошук власних здібностей та потенціалів, намагається приймати серйозні рішення та навіть вдається до екстремальних, непередбачуваних витівок та ситуацій. У підлітка виникає інтерес до себе, до якостей власної особистості, потреба зіставлення себе з іншими людьми, потреба в самооцінці.

Особистісна ідентичність, формуючись у підлітковому віці, пов'язана з отриманням почуття дорослості, відповідальності за свої вчинки, усвідомлення їх. Почуття дорослості – це специфічне новоутворення самосвідомості, є найважливішою особливістю особистості, її структурним центром, таким яке висловлює нову життєву позицію підлітка по відношенню до себе, людей і світу, воно свідчить про готовність підлітка до життєдіяльності в дорослому суспільстві як повноправного і повноцін-

ного його члена. Ми поділяємо позицію І. Булах, що особистість у перехідному віці необхідно розглядати не тільки як таку, що не досягла статусу дорослої людини, але й таку, що має специфічні потреби, мотиви, прагнення, цінності, проблеми та труднощі. Саме у цей період підстаючий особистості притаманні особливі форми поведінки, специфічні норми, установки, соціальні ролі, конфлікти та приналежність до різних типів спільнот [1, с.80].

Специфічні особливості самоствердження особистості підліткового віку досить чітко висвітлені у дослідженнях Л. Осьмак. На її думку, самоствердження – це закономірно виникаючий атрибут соціалізації підлітка, що виявляється у спрямованості його особистості на виділення і реалізацію своєї «самості» (унікальності) в системі соціальних зв'язків [2, с. 8]. Вивчаючи особливості становлення самосвідомості підлітків, І. Булах констатувала, що постійна взаємодія з однолітками породжує у підлітка прагнення зайняти гідне місце серед них. Досить поширені випадки самоствердження за рахунок зовнішності: підлітки то відпускають довге волосся, то стрижуть його фасонно, то голяться наголо. В одязі віддають перевагу або дуже вузькому стилю, або носять, навпаки, хламиди. В сучасний час з'явилася нова тенденція: розмальовувати обличчя різними смужками, зображеннями, захисними символами; наносити на тіло татування і символічні тексти. Водночас, десь у середині перехідного віку, як відмічено вченою, у підлітків активно розвивається інтерес до власної особистості. Вони прагнуть утвердитися в товаристві ровесників, небайдужі до оцінок власної особистості значущими іншими; при цьому вони очікують, що ці оцінки будуть тотожними з їхніми самооцінками, тобто їх глибоко хвилює як внутрішній, психологічний бік взаємовідносин з іншими однолітками, так і внутрішнє досягнення власної особистості [1, с. 64-65].

Окрім розглянутих вище основних психологічних новоутворень підліткового віку на формування образу тіла значний вплив у цей період має оформлення переживання підлітками своєї статі, що супроводжується серйозними змінами у статевій свідомості. Наприклад, неоднозначно сприймають зміни у своїй зовнішності підлітки, зокрема поява рясних вугрів на обличчі, пітливості рук, зміна пропорцій тіла, страх почервоніти при сторонніх – це явища, які доволі часто зустрічаються у препубертатном віці.

Безсумнівно, ці зміни спричиняють їх емоційну оцінку підлітком і відображаються у самосвідомості, впливаючи на формування образу тіла і Я- концепції. Водночас, почуття дорослості сприяє тому, щоб підліток пізнавав нові для себе типи взаємин з представниками протилежної статі. Виникає інтерес до однолітка не тільки як до особистості, але і як до представника іншої статі. Виходячи з цього, підлітку дуже важливо як до нього ставляться інші, наскільки привабливими вважають його зовнішність, манеру спілкування, фігуру. У підлітковому віці у спілкуванні з однолітками протилежної статі відбувається засвоєння статевої поведінки та апробація статевої ролі [3, с.30]. На основі романтичних взаємин у підлітків виникає бажання ставати краще, потреба у самовдосконаленні, з'являється стимул до самовиховання.

Таким чином, значний вплив на формування образу тіла підлітка мають центральні психологічні новоутворення підліткового віку, зокрема, формування у під-

літка своєрідного почуття дорослості, як суб'єктивного переживання ставлення до самого себе як до дорослого, потреба у самоствердженні, а також оформлення переживання підлітками своєї статі, що супроводжується серйозними змінами в статевій свідомості.

Зважаючи на це, індивідуальний підхід у вихованні підлітків повинен ґрунтуватися на врахуванні потреби ставлення до дитини як до особистості, відмінностей у статі, темпераменті, інтелекті, здібностях і характері. Оскільки прагнення отримати статус дорослого закономірне для підліткового віку і життєво необхідне для повноцінного психічного та особистісного розвитку, психолог повинен правильно сприймати пов'язані із цим негативні вчинки, не перешкоджати проявам дорослості, а скеровувати цю енергію у позитивному напрямі. Психолог покликаний допомагати підлітку у виборі індивідуальних (соціально прийнятних) шляхів самовираження та засобів самоствердження.

Джерела:

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка / І.С. Булах : Монографія. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Осьмак Л.П. Психологические особенности самоутверждения подростков (в условиях семейного воспитания в школе-интернате для детей-сирот и детей, которые остались без родительского попечения) / Л.П. Осьмак. – дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія. – К. : 1999. – 20 с.ї
3. Андреева И.Н. Подросток: проблемы развития личности и взаимоотношений / И.Н. Андреев : Методическое пособие по спецкурсу «Социальная психология личности». Новополоцк. – 1999. – 63 с.

Заколотюк В.Г., Царькова О.В.

студентка Науково-навчального інституту
соціально-педагогічної і мистецької освіти;
к.психол.н., доцент кафедри практичної психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ МИСТЕЦТВА НА СВІДОМІСТЬ ШКОЛЯРІВ

Ключові слова: свідомість /consciousness, катарсис/ catharsis, вплив/ impact.

Актуальність. Мистецтво втілює в собі надзвичайно потужну здатність впливати на людину. Проблема впливу мистецтва на людину не є чимось новим, адже цей процес був розглянутий ще мислителями минулого та науковцями. Однак на шляху виявлення і пізнання ефективності мистецтва виникають певні неоднозначні теоретичні і практичні труднощі, адже у процесі духовного та естетичного розвитку школяра беруть участь різні чинники. Одним з них є виховний чинник мистецтва, котрий повинен бути засобом розвитку дитини та її заохоченням до навчальної діяльності.

Мета дослідження: вивчення психологічних аспектів впливу мистецтва на свідомість школярів.

Об'єкт дослідження: свідомість школярів під впливом мистецтва. Предмет дослідження: особливості впливу мистецтва на школярів.

Розробкою проблеми вихованості людини за допомогою мистецтва займалися: Л. Виготський, Б. Ананьєв, О. Костюк, В. Петрушин, Г. Падалка.

Відомо, що існують конкретні закономірності впливу мистецтва на особистість. Художні твори, музика, кіно та театр повинні вимагати істинних глибоких переживань, саме вони викликають амбівалентність почуттів та передок сальність їх сприйняття. Художня свідомість набуває протирічного характеру, що забезпечується такими психологічними механізмами як рефлексія, емпатія, механізми перетворення, котрі створюють умови для катартичної реакції [1, С. 198]. Остання перетворює і гармонізує особистість, яка сприймає мистецтво. Найталановитіший дослідник цієї проблеми — Л.С. Виготський відзначав, що мистецтво втягує в коло соціального життя найінтимніші і найособистіші складники нашої істоти [2, С. 452].

Ефективність творчого процесу в кіно, а зокрема детективного жанру полягає в тому, що він формує інтерес до наукової думки, вміння здогадуватися, стимулює наукову та винахідницьку думку, формує у свідомості моральні та правові погляди, що сприяють підвищенню моральної та професійної культури.

Мистецтво — засіб психотерапевтичного впливу на особистість, воно є спосіб вираження (“зняття”) психічних і психологічних переживань – арт-терапія. Вона діагностує стан людини, лікує, і приносить те глибоке позитивне «відчуття себе», яке ми називаємо «щастям», а тому задовольняє потребу самоактуалізації. Але найяскравіші результати арт-терапія дає тоді, коли до неї вдаються в стані

сильного стресу, адже творча діяльність володіє унікальними властивостями: вона виносить на поверхню все потаємне, що ми не усвідомлюємо і що підспудно нас душить.

Мистецтво — це спеціалізована естетична діяльність. Воно існує для реалізації естетичних цінностей, максимально активізує естетичні переживання. Значний інтерес до мистецтва привертає не лише його катартична функція, а й стимулююча. Прикладом цього може слугувати дослідження в ряді шкіл Угорщини, де незначне збільшення навчального часу на музичне виховання призвело до рішучого поліпшення всього навчального процесу. Угорські вчені пояснювали цей феномен тим, що щоденні мелодійні і ритмічні вправи впливають на центральну нервову систему і особливо на нервові центри кори головного мозку. Внаслідок цього вищий рівень розвитку дітей виявляється не лише у сфері музичних навичок: вони й загалом володіють кращою здатністю реагувати, їхня повсякденна діяльність більш координована [2, С. 455]. Учасники угорського експерименту прийшли до висновку про те, що музично-естетичний розвиток людини сприяє формуванню волі, уваги, спостережливості, пам'яті, уяви, мислення, тобто найважливіших якостей особистості.

Зростання інформації призводить до виникнення проблем її поверхневого поглинання, випадковості у сприйнятті пропагандистського матеріалу і головне, недостатності переконуючої дії. Можливість їх розв'язання полягає в активізації емоційних сторін сприйняття. Звідси витікає одна із керівних функцій мистецтва в системі пропагандистського впливу – досягнення емоційної наповненості повідомлення. Звернення до художніх образів сприяє активізації емоційної сторони сприйняття і насиченої переробки інформації. Психологічні ефекти, які досягаються при впливі цілісного художнього образу на емоційний стан людини виявляється набагато яскравішими, інтенсивнішими. Це повинно враховуватись в пропагандистських повідомленнях.

Варто зазначити також, що успішність художньо-творчої діяльності зумовлюється несиметричністю і переважанням розвитку однієї з півкуль головного мозку. Зокрема, «лівопівкульні» люди – «логіки» – сприймають оточуючу дійсність раціонально, тому вони більш здатні до точних наук, наукової й технічної творчості. Для викладача мистецьких дисциплін, в якого превалує ліва півкуля, характерними ознаками будуть: вираженість і підготовленість усіх його дій, розвинена пам'ять на символи, слова й знаки, здатність до створення логічних побудов за допомогою продуманих конструктивів, переважання розв'язання навчально-виховних проблем на основі аналітичного підходу тощо [3, С. 3].

Висновок: Проблема впливу мистецтва на свідомість особистості, а зокрема школяра є багатозначною, але дієвою. Проаналізувавши всі аспекти впливу, можемо виділити, два основні: стимулюючий та катартичний. Перший дає прогресивну силу до навчання, а саме до успішної шкільної діяльності. Другий – сприяє гармонійному розвитку особистості в системі протиріччя сприйняття мистецтва. Отже, ми повинні використовувати мистецтво як засіб розвитку особистості задля виховання всебічно розвиненої людини.

Перспективи вивчення мистецького впливу на людину великі, адже зараз ми можемо простежити величні ексклюзиви відеороликів, мелодій, малюнків, які беруть за свою мету вплив на свідомість та психіку особистості.

Література

1. Колесов Д.В., Соколов Е.Н. Про психофізіологію творчості/ Д.В.Колесов. – К.: Слово, 2008. – 245 с.
2. Українська та зарубіжна культура. Навчальний посібник/ М.М.Закович, І. А.Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; За ред. М. М. Заковича. – К.: Знання, 2009. – 589 с.
3. Отич О.М. Психологія мистецтва і художньої творчості як методологічна основа мистецької освіти. Монографія / Отич О.М.- Бердянськ.: Азовстандарт, 2014. – 32 с.

Корнієнко Захар Анатолійович

Студент IV курсу спеціальності

«Соціальна педагогіка і практична психологія»,

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

ПРОФЕСІЙНА ПРИДАТНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Ключові слова / Key words: професійно придатні / professionally suitable, професійно непридатні / professionally uselessness, психодіагностика / psychodiagnostik.

Соціальні та економічні трансформації, що відбуваються останніми роками в українському суспільстві, зумовлюють наявність широкого кола особистісних та міжособистісних проблем, які вимагають кваліфікованої фахової психологічної допомоги. Тому постійно підвищується попит на психологічні послуги в різних сферах суспільної діяльності, а, отже, зростають потреби та вимоги до системи професійної підготовки психологічних кадрів. Одним із аспектів цієї проблеми є завдання підвищення ефективності процесу підготовки фахівців-психологів у вищих навчальних закладах (ВНЗ) на загальних принципах гуманізації особистісно-орієнтованої освіти [2], що зумовлює врахування особистісного потенціалу студентів відповідно до вимог обраної професії, до особистості самого практичного психолога як суб'єкта психологічної взаємодії.

Вивчення аспектів проблеми відповідності особистості до вимог професії простежується у працях Б.Г. Ананьєва, В.С. Мерліна, К.К. Платонова, В.Д. Шадрікова, О.Ф. Бондаренка, С.Д. Максименка, Н.В. Чепелевої, Б.О. Федоришина, В.В. Рибалки, М.В. Савчина, В. Мицько та інших, спрямованих на визначення тих якостей особистості, які сприяють успішній роботі фахівця. Але, водночас, не достатньо досліджений та визначений той мінімально-необхідний обсяг професійно значущих якостей особистості [1], відсутність якого призводить до негативних наслідків у професійній роботі практичного психолога або унеможливує її взагалі [3].

Мета дослідження полягає у визначенні особистісної придатності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності.

Дослідження здійснювалося впродовж жовтня-січня 2013-2014 н.р.: прийняло участь 52 майбутніх практичних психологів, студентів спеціальності «Практична психологія» та «Соціальна педагогіка та практична психологія». Для проведення емпіричного дослідження особистісної придатності майбутніх психологів ми обрали 6 групових методик діагностики.

Дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості: за результатами опитувальника ММИЛ (методики багатостороннього дослідження особистості) нами було встановлено, що 49 осіб – професійно придатні. Професійно непридатними, за результатами цієї методики стали 3 студента, 2 з яких отримали неприйнятну, для профпридатності, кількість балів за шкалою „соціальна інтроверсія”, і одна особа – за шкалою „депресія”.

Рівень емпатії: 2 особи відносно до групи професійно непридатних. Такий висновок ми зробили виходячи з того, що піддослідні № 26 та 43 отримали 36 та 32 бали відповідно, і ці результати відносяться до низького рівню емпатії. До групи профпридатність відносно лише „дуже високий”, „високий”, та „середній” рівні емпатії. Отже студентів в яких рівень емпатії „низький” – відносно до групи професійно непридатні.

Комунікативні схильності ми дослідили за допомогою методики „КОС-1”. За результатами цієї методики одного студента ми відносно до групи професійно непридатних, він отримав 1 бал, коефіцієнт 0,35, що означає – „низький рівень комунікативних схильностей”.

Дослідження соціальної ергічності і соціальної пластичності надало можливість побудувати діаграму, на якій зображено процентне відношення кількості професійно придатних та професійно непридатних студентів. Професійно придатними є 51 особа – 98%. Професійно непридатною виявилася – 1 особа, що складає 2 % від всієї кількості респондентів.

Особливості стійкості розподілу уваги: результати цієї методики ми виклали у вигляді діаграми, де по осі x – зони професійної придатності, а по осі y – кількість досліджених. Професійно непридатними виявилися 2 особи, умовно непридатними – 1 особа (входить до групи ПН); умовно придатними є 6 осіб, професійно придатними є 39 осіб.

За даними дослідження рівня інтелектуального розвитку професійно непридатних осіб не було виявлено. Всі студенти набрали достатню кількість балів, що свідчить про високий, вищий від середнього та середній рівні інтелекту. Ці три рівня є ознакою професійної придатності.

Зазначимо, що серед групи ПН, що складає 10 осіб, були діагностуванні риси професійної непридатності за допомогою тестових методик: ММИЛ – 3 осіб; опитувальник Юсупова – 2 особи; опитувальники Русалова та «КОС-1» – 1 особа; «ВН-2» – 3 особи.

Проведене дослідження дало змогу виділити серед випускників 2013-2014 року дві групи професійної відповідності: групу професійно придатних студентів (42 особи) та групу професійно непридатних (10 осіб). Зазначимо, що серед групи ПН, що складає 10 осіб, були діагностуванні риси професійної непридатності за допомогою тестових методик: ММИЛ – 3 особи, опитувальник Юсупова – 2 особи, опитувальники Русалова та «КОС-1» – 1 особа, «ВН-2» – 3 особи. За результатами методики „прогресивні матриці Равена” жодної професійно непридатної особи не виявлено.

Аналіз результатів проведених досліджень дозволяє зробити висновок стосовно взаємозв'язку між групами професійної відповідності і показниками успішності професійної діяльності. За критерієм успішності навчання встановлено достовірні взаємозв'язки між рівнями успішності навчання ПП та ПН, прослідковується закономірність переважання рівня успішності навчання групи ПП. Ці висновки базуються на результатах математичної обробки статистичних даних за допомогою U-критерія статистичної оцінки розбіжностей Манна-Уїтні з рівнем значущості $p=0,05$. Встановлені взаємозв'язки між показниками особистісної придатності та успішністю навчання студентів-психологів свідчать про ефективність методик для комплексної діагностики особистісної придатності майбутніх психологів.

Здійсненедослідженнятаотриманірезультатийогопрактичногозастосування дають можливість висловити рекомендації щодо: шляхів врахування особистісної професійної придатності студентів при розробці єдиної державної системи вимог до підготовки фахівця – практичного психолога в умовах вищого навчального закладу; доцільності запровадження програми психодіагностики та розвитку особистісної придатності абітурієнтів і студентів на спеціальність „Психологія” напередодні вступу до ВНЗ з метою їх профвідбору та своєчасної професійної переорієнтації.

Впровадження програми психодіагностики та розвитку особистісної придатності майбутнього практичного психолога сприятиме підвищенню ефективності та якості професійної підготовки в умовах вищої школи з урахуванням потенціалу розвитку прогностично перспективних абітурієнтів на основі особистісно-орієнтованого підходу.

Література:

1. Бондаренко О.Р. Умное незнание психолога-консультанта: Из опыта подготовки психологов-консультантов / О.Р. Бондаренко // Журнал практического психолога. – 1998. – №7. – С. 54 – 58.
2. Мицько В. Психодинамічні особливості аксіогенезу майбутніх психологів / В. Мицько // Психологія особистості. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника – 2012. – № 1 (3). – С. 99 – 109.
3. Помиткіна Л.В. Психодинамічна неконгруентність особистості: діагностика, корекція та консультування / Л.В. Помиткіна. „НАУ-друк” К., 2007. – 180с.
4. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності психолога: Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 1999. – 286с.

КОНЦЕПЦИЯ БУДУЩЕГО Э. ТОФФЛЕРА

Э.Тоффлер – американский социолог и футуролог. Его книга «Шок будущего» была выдана в 1970 году и имела большой успех среди читателей, и по сей день не теряет своей актуальности.

Так о чем же эта книга? Цель, которую перед собой ставит автор, при написании этой книги – это повлиять на сознание людей; помочь нам справиться с переменами, то есть изменить понимание будущего. Тоффлер пытается донести нам то что, грядут перемены. И смогут ли люди адаптироваться к будущему? По его мнению, шок будущего – это болезнь, которую нужно лечить.

Он убежден в том, что человек еще не готов к переменам. Он просто слишком мало знает о свойствах перемен и не знает как к ним адаптироваться. Общество, говорит автор, склонно к одноразовости. Все, что когда то было постоянным, начнет меняться. Ритмы всех изменений постепенно будут увеличиваться. Если изменяется окружающий мир – человек несомненно должен приспосабливаться к нему, то есть меняться. Но не всегда это происходит, а вследствие: стрессы, болезни, дезориентация в окружающем мире. Решение этой проблемы, автор видит только в том, что бы люди научились жить в темпе со временем, иначе произойдет крах. Быстротечность стала основной приметой нашей жизни и привела к изменению всех ее сфер, уверяет нас автор.

Автор употребляет термин «модульный человек», говоря что это личность одноразового использования.

«Со временем, говорил Тоффлер, отношения между людьми меняются, появляется кратковременность и недолговечность». Например, способность быстро вступать в дружеские отношения, а затем прекращать их. По мнению социолога, появление и исчезновение профессий будут такими же быстрыми, что вызовут неуверенность людей. Любое изменение в работе, так же будет сопровождается стрессом, так как человек лишается старых привычек, старых способов общения... Высокие темпы перемен характерны и для средств массовой информации, особенно для рекламной индустрии. Но все мы, по-видимому, испытываем в своей жизни потребность в целостных отношениях. Также, он подчеркивает, то что перемещение людей негативно повлияет на общество; наверное, психологически самым важным перемещением человека является смена географического места проживания, подчеркивает автор.

Эта недолговечность в более или менее явном виде характерна для всего происходящего в обществе. Один из ярких примеров – это воздействие информационного взрыва на книгу. Тоффлер утверждает, что: «сама книга подобно информации, которую она содержит, становится все более недолговечной». Но я не совсем согласна с его точкой зрения, так как считаю, что классическая литература, которая является основой воспитания, духовным развитием в целом не приобретает статус недолго-

вечного искусства; это вечный эталон. Он также уверяет нас в том: «что через 50 лет огромные океанические богатства, начнут завоевываться и эксплуатироваться». И я снова не согласна с его мнением, я считаю, что это нормальное явление; идет процесс развития.

«Если быстротечность является одним ключом к пониманию нового общества, то «новизна» является вторым ключом. Будущее будет разворачиваться как бесконечная последовательность сенсационных открытий, невероятных конфликтов и совершенно новых противоречий», – доказывает автор. Это означает, что члены нового общества не смогут чувствовать себя уверенными и свободными в будущем. Проблемой каждого человека будет не проблема выживания в условиях жестокого режима, а проблема выживания в условиях полной свободы. Пока человек не осознает этого, утверждает автор, он никогда не сможет приспособиться к полному новизны окружению. Быстротечность и новизна – это, по мнению Тоффлера, взрывоопасная смесь.

По мнению Тоффлера, в скором времени произойдет клонирование человека. Об этом свидетельствует его следующее высказывание: « В пределах тех же 15 лет ученые научатся выращивать различные органы тела, и они, без сомнения, начнут эксперименты с различными средствами их модификации». Через какое-то время можно будет вырастить человека и вне женской матки, гласит Тоффлер.

Из слов автора звучит следующие: «самая очевидная из всех сил, грозящих семье разрушением в ближайшие десятилетия, – это новая технология деторождения».

Так же Тоффлер затронул проблему «упрощения семьи», говоря о том, что в допромышленное время семья состояла из огромного количества людей «бабки, дядьки, деда, тетки, двоюродные братья и сестры». Индустриальному обществу эти семьи не соответствуют, поэтому появляются новые нуклеарные семьи, состоящие только из родителей и детей. Однако, уверяет нас автор, следует ожидать, что в будущем многие останутся бездетными и семья приобретет самую простую форму: мужчина и женщина.

Одним из основных вопросов, который ставит перед собой автор это вопрос многообразия и сверхвыбора. «Люди будущего могут страдать не от отсутствия выбора, а от парализующего обилия выбора – сверхвыбора» – утверждает футуролог.

Сейчас, по словам Тоффлера, мы переживаем болезненный период. Любые изменения вызывают реакцию в организме человека, так и шок будущего – поражает психику человека. В то время, как тело разрушается под воздействием окружающей среды, перегруженный рассудок не способен принимать адекватные решения. Как пример Тоффлер приводит рост наркомании, вспышки вандализма, политика нигилизма. Все мы, по мнению Тоффлера, должны экспериментировать.

Он предлагает следующие тактики и стратегии как примеры новых подходов, которые необходимо испытать и оценить. Некоторые из них личностные, другие – социальные и технологические. Чтобы предотвратить шок будущего, мы должны, подчеркивает автор, периодически сосредотачиваться на самих себе, то есть изучать свои собственные телесные и психологические реакции на изменения, которые происходят в окружающем мире; отключаться от внешней среды, для того чтобы оценивать свою внутреннюю среду. На уровень нашей жизни могут влиять сознательно принятые решения, полагает Тоффлер. К примеру, ситуативные группы вполне могут

стать одной из ключевых социальных служб в будущем. Эти службы нужны тем семьям, утверждает он, кому предстоит важная жизненная перемена. Чтоб избежать шока будущего, говорит футуролог, мы должны уже сейчас сформировать супериндустриальную систему образования. Для этого, мы должны найти свои цели и методы в будущем, а не в прошлом. Самый разумный способ подготовки ребенка в обществах такого типа – это безусловно вооружить его навыками и умениями прошлого, так как они понадобятся ему в будущем. « В старцах – мудрость», – наставляет Библия. Технологии будущего нужны лишь тем, кто способен к критическому суждению, кто сможет сориентироваться в новых условиях. Ей нужны люди, у которых – «будущее в крови», утверждает нас автор. По словам футуролога, чтобы предотвратить «искривление времени», нам нужно усилить чувство будущего в наших детях. Несмотря на все это, говорит автор, настало время раз и навсегда уничтожить популярный миф, что будущее «неведомо. Трудности должны дисциплинировать и вызывать отклик, а не парализовывать».

В заключении, хочу сказать о том, что эта работа действительно уникальна и проста для прочтения. Автор доступно описывал грядущие проблемы и наводил множество ярких примеров. Задачу, которую поставил перед собой Тоффлер – это изменить понимание будущего. То есть он пытается спасти нас от главной эпидемии современного человечества – шока Будущего. Основной смысл этой книги – это диагноз. Ведь диагноз предшествует лечению, и мы не можем начать помогать себе, пока не станем чутко осознавать проблему. Поэтому книга стоит того, чтобы почитать ее.

Список литературы:

Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. — М.: «Издательство АСТ», 2002. —557 с.

Карпицкий Н.Н.

доктор філософських наук, доцент
Югорський державний університет
(Росія, Ханті-Мансійськ)

ПІДСТАВИ МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ

Ключевые слова / Keywords: міжрелігійний діалог / interreligious dialogue, релігія / religion, досвід / experience, розуміння/understanding

У квітні 2014 року виповнилося три роки з початку роботи в сибірському місті Томську «Міжрелігійного діалогу» наукової та релігійної громадськості, в якому беруть участь представники більшості конфесій і вузів Томська. Трирічний досвід роботи дозволяє зробити ряд висновків.

Оскільки кожна релігійна традиція самодостатня, багато хто не розуміють, навіщо взагалі вести міжрелігійний діалог, якщо у людей принципово різні позиції і ніхто не відмовиться від своїх поглядів. Інша справа – внутрішньорелігійний діалог між одновірцями або близькими конфесіями, коли є загальні підстави у віровченні та духовної практики, які дозволяють мати загальні критерії для оцінки доказів, що робить дискусію осмисленою. У міжрелігійному діалозі відсутня така загальна підстава, як і загальне релігійне завдання, тому його учасники лише знайомлять зі своєю позицією, намагаючись досягти взаєморозуміння, однак, як правило, не ставлять за мету переконати співрозмовника. Такий діалог проходить більш спокійно порівняно з гарячими внутрішньорелігійними суперечками, де кожен сподівається довести свою правоту на основі загального розуміння. Як показала практика, немає чіткої межі між внутрішньорелігійним та міжрелігійним діалогом – все залежить від особистої позиції їх учасників. При наявності бажання зрозуміти співрозмовника міжрелігійний діалог легко перетікає у внутрішній релігійний. Це означає, що діалог важливий для людини лише тоді, коли ведеться не з формального заснування вчення, а з позиції особистого релігійного досвіду.

Далеко не всі відчувають потребу в міжрелігійному спілкуванні, хтось побоюється образити, висловлюючи думку про чужу позицію, хтось просто не бачить сенсу висловлювати свою позицію. Тому спочатку звучали побажання зосередитися лише на зовнішніх формах співпраці, не пов'язаних з питаннями внутрішнього духовного життя і віровчення. І це співробітництво виявилось дуже ефективним у соціальному служінні, організації культурно-масових заходів, правозахисної та просвітницької діяльності. Зокрема, вдалося зняти напруженість між конфесіями в період суду в Томську про визнання книги «Бгавад-гіта як вона є» екстремістською. Православні та представники інших конфесій виступили на захист священної для вайшнавів книги, а робоча група «Міжрелігійного діалогу» проводила інформаційно-роз'яснювальну роботу. В організації просвітницьких екскурсій в храми томських конфесій взяли найактивнішу участь атеїсти. Студенти історичного факультету Томського держуніверситету в рамках студентського дискусійного клубу стали про-

водить регулярні зустрічі з учасниками «Міжрелігійного діалогу» та викладачами університетів. У щорічному фестивалі «не світської» музики брали участь поряд з релігійними організаціями, різні національно-культурні центри Томська, а у весняному суботнику з озеленення міста – активісти різних громадських об'єднань. Уся ця діяльність розкриває зовнішній сенс міжрелігійного діалогу, сприяючи взаєморозумінню між людьми з різним світоглядом і подоланню ксенофобії, викликаної забобонами щодо конфесії.

По мірі досягнення взаєморозуміння ставав ясним і внутрішній релігійний сенс міжрелігійного діалогу, тобто такий зміст, який має принципове значення для особистої релігійної позиції людини. Внутрішній релігійний сенс не зрозумілий, якщо ми розуміємо особистість статично, у тому її моменті життя, в якому вона самовизначилася у своєму релігійному виборі, абстрагуючись при цьому від усього її попереднього життєвого досвіду. На противагу цьому динамічне розуміння особистості розкриває її в розвитку, ступенями якого можуть бути різні форми світобачення. У динамічному розумінні навіть атеїстична позиція людини має релігійний сенс, будучи важливим етапом розвитку особистості, на якому переоцінюється інфантильні релігійні уявлення, які стихійно виникали в дитинстві. Позиції, які сприймаються антагоністичними у відповідності зі статичним розумінням особистості, виявляються вираженням закономірних етапів самосвідомості особистості при її динамічному розумінні, тому міжрелігійний діалог дозволяє зрозуміти духовний досвід різних людей на різних етапах життя.

Зовнішнє релігійне завдання міжрелігійного діалогу дозволяє налагодити співпрацю і подолати забобони щодо конфесій. Внутрішнє релігійне завдання міжрелігійного діалогу полягає в розумінні динаміки духовного досвіду, в тому числі і досвіду, зафіксованого в традиціях інших конфесій (і навіть у атеїстичних позиціях), так як все це має принципово важливе значення для розуміння духовно-релігійного розвитку особистості. При цьому в рамках міжрелігійного діалогу є контрпродуктивною поблажлива позиція до інших його учасникам, коли чужі релігійні позиції розглядаються виключно як підготовча ступінь розуміння власної. Духовний розвиток не лінійний, а багатовимірний, і можна по-різному з різних підстав оцінювати стадії розвитку релігійної свідомості. Міжрелігійний діалог дозволяє зрозуміти не тільки позицію іншої людини, але і побачити власну позицію в більш широкому контексті різних можливих шляхів розвитку особистості. Це робить власну позицію більш глибоко осмисленою, що відповідає внутрішнім переконанням, надаючи їй незалежний характер від випадкових емпіричних або психологічних обставин.

Важливість міжрелігійного діалогу для особистості спонукає не просто знайти з власними поглядами, але і не боятися аналізувати і критикувати чужу позицію або чужу духовну досвіду. Однак ця критика має іншу форму, ніж у внутрішньорелігійному діалозі. Оскільки міжрелігійний діалог стосується надчуттєвого і не передбачає спільних релігійних передумов, з яких можна було б логічно обґрунтувати ті чи інші докази, то в ньому неможливо однозначно встановити правоту методами розуму. Ще І. Кант обґрунтував, що розум не може однозначно судити про надчутливий досвід. Отже розуміння чужого релігійного досвіду неминуче буде розкриватися антиномічно, тобто здаватися суперечливим. Однак з позиції людини, що володіє даними релігійним досвідом, ці суперечності долаються на рівні розуму і віри. Тому

необхідно з розумінням відноситься до чужим поглядам навіть тоді, коли вони здаються суперечливими.

Релігійне одкровення як надчутливий досвід передбачає нескінченну кількість можливих інтерпретацій. У певній релігійній традиції реалізується саме така інтерпретація, яка відповідає її релігійної задачі. Оскільки в різних релігійних традиціях визначаються різні завдання, то й інтерпретації повинні бути різними. Не має сенсу критикувати те чи інше релігійне уявлення з позиції іншого релігійного подання, визначеного іншою релігійною традицією. Однак має сенс виявляти антропологічне значення цього подання для розвитку духовного досвіду людини. Тому критика релігійних уявлень у міжрелігійному діалозі можлива не з теологічної, а з універсалистської антропологічної позиції. Більш того, вона необхідна для більш глибокого розуміння власної позиції кожного з учасників діалогу.

КОРРУПЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

Ключевые слова / Keywords: коррупция / corruption, служебное положение / official position, государство / state, общество / society.

Одной из основных проблем современного российского государства является коррумпированность должностных лиц. Коррупция известна с глубокой древности. Упоминание об этом явлении встречается в сочинениях по искусству государственного управления, религиозной и юридической литературе Египта, Месопотамии, Индии, Индии и Китая – во всех центрах древневосточных цивилизаций. В «Поучении Гераклеопольского царя своему сыну Мерикара» (Египет, XXII в. до н.э.) указывается: «Возвышай своих вельмож, чтобы они поступали по твоим законам. Непристрастен тот, кто богат в своем доме, он владыка вещей и не нуждается» [8, с. 31-32].

Коррупция [лат. *corruptio*] означает подкуп; подкупность и продажность общественных и политических деятелей, государственных чиновников и должностных лиц [5, с. 369]. Коррумпировать – подкупать кого-либо деньгами или иными материальными благами [7, с. 369].

Коррупция – это социальное явление, исследованием которого занимаются не только юристы и политологи, но прежде всего философы, которые более стремятся понять суть и природу социальных явлений. Начиная с эпохи Античной Греции и Древнего Востока, мыслители пытались определить данное явление и дать ответы на вопрос как выработать меры противостояния этому феномену.

Коррупция представляет собой одно из разрушительных явлений, которое наносит колоссальный ущерб всему миру. Под коррупцией (*corruption* – нарушать, ломать) понимают действия по использованию служебного положения с целью получения выгоды.

Употребление термина «коррупция» применительно к политике приписывается еще древнегреческому философу Аристотелю, который определял тиранию как неправильную, испорченную, т.е. коррумпированную форму монархии. Борьбу с коррупцией Аристотель рассматривал как основу обеспечения государственной стабильности: «Самое главное при всяком государственном строе – это посредством законов и остального распорядка устроить дело так, чтобы должностным лицам невозможно было наживаться» [2, с. 376].

Древний мыслитель и философ Китая Конфуций высказывался о коррупции: «Если Вы подаете пример правильного поведения, кто осмелится продолжать вести себя неправильно?» [3].

Другой великий философ один из крупнейших представителей средневековой восточной философии Аль-Фараби отмечал, что «должность люди занимают не в зависимости от знатности и богатства, а в зависимости от способностей» [1, с. 129].

Немецкий философ Георг Вильгельм Фридрих Гегель, писал: «Та доля государственной власти, которую приобрел для себя отдельный индивидуум, потеряна для власти всеобщего» [4, с. 68].

Макс Вебер также внес значительный вклад в развитие представления о коррупции. В своей работе «Политика как призвание и профессия» ученый выделил два способа сделать из политики свою профессию и призвание: «либо жить «для» политики, либо жить «за счет» политики... «За счет» политики как профессии живет тот, кто стремится сделать из нее постоянный источник дохода; «для» политики – тот, у кого иная цель» [7, с. 644].

Английский государственный деятель Томас Гоббс в своей работе «Левиафан» пишет: «Люди, кичащиеся своими богатствами, смело совершают преступления в надежде, что им удастся избежать наказания путем коррумпирования государственной юстиции или получить прощение за деньги или другие формы вознаграждения». Коррупция, по Т. Гоббсу «есть корень, из которого вытекает во все времена и при всяких обстоятельствах презрение ко всем законам».

Важный импульс к осмыслению коррупции в нынешнем понимании дают труды итальянского мыслителя и политического деятеля Николо ди Бернардо Макиавелли. Он сравнивает коррупцию с болезнью, которую вначале трудно распознать, но легче лечить, а когда она запущена, а когда она запущена, то ее легко распознать, но излечить трудно [6, с. 137].

Таким образом, мы видим, что проблема борьбы с коррупцией в трудах мыслителей прошлых эпох, занимала особое место. Коррупция с древности до наших времен была и остается социальным явлением, предполагающим существование значительных различий между декларируемыми и реальными ценностями, формируя, тем самым, двойной стандарт поведения у членов общества.

Литература

1. Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алма-Ата, 1970. – С. 129.
2. Аристотель. Политика Сочинения: В 4 т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 376-644.
3. Афоризмы. <http://www.urlovskayaschkola.edusite.ru/DswMedia/>
4. korruptsiyaiosnovnyielementyis (дата обращения 04.06.2014г.).
5. Кохановский В.П. Философия: учебник для высших учеб. заведений. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 576 с.
6. Лехин И.В., Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. – М., 1954.
7. Макиавелли Н. Сочинения. – Милан, 1954. – С. 137.
8. Макс Вебер. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-706.
9. Хрестоматия по истории Древнего Востока. Ч. 1. – М., 1980.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА МАКСА ВЕБЕРА: АСКЕЗА, САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА «ДУХ» КАПІТАЛІЗМУ

Процеси, які відбуваються в сучасній Україні, за своїм змістом, глибиною трансформацій, напрямками реформування та створенням єдиного національного, духовно-світоглядного, економічного, політично-правового та іншого простору, очевидно, є найскладнішим за всю її незалежницьку історію. У певному розумінні важко навіть виокремити щось головне, настільки вказані процеси є взаємодоповнюючими. І все ж, попри таку взаємопов'язаність, видається що є один з основних, базових вимірів складного клубка завдань, які стоять перед українським соціумом. Він знаходиться у сфері економіки, а точніше – у виробничій діяльності людей. При усій важливості інших завдань виробництво завжди вважалося однією з головних умов успішних реформ, де б вони не відбувалися. Бо як би не вдосконалювались різноманітні показники цілісного реформування суспільного організму, їх ефективність і корисність пересічні громадяни відчувають на собі: на тому, наскільки стало безпечніше, вільніше жити і працювати, наскільки виросла соціальна справедливість, а головне, яким чином реформи сприяють покращенню добробуту громадян і наскільки краще стало забезпечувати свою родину. Таким чином, питання підприємницької діяльності, умов ведення бізнесу, економічної свободи так чи інакше виступає концентрованим показником реформування суспільства, впровадження сучасних, ринкових за своєю суттю, принципів функціонування суспільного організму України.

В контексті вищесказаного вельми показовою як теоретично, так і практично є фундаментальна праця відомого німецького інтелектуала М. Вебера "Протестантська етика і дух капіталізму". У ній чи не вперше в історії виконаний аналіз капіталізму як цілісної системи людських відносин, де показано принципові виміри, що відрізняють його як особливу модель функціонування суспільного організму. Звичайно, ставлення М. Вебера до капіталізму як явища важко назвати однозначним. Не один раз ми можемо знайти в його роботах гостру критику тогочасного капіталізму, яка співзвучна висловлюванням багатьох сучасників німецького мислителя. Наприклад, осмислюючи шлях капіталізму на протязі кількох століть, Вебер підкреслює, що "в міру того, як аскеза (один з суттєвих чинників капіталізму. – М.В.) почала перетворювати світ, дедалі сильніше впливаючи на нього, зовнішні мирські блага дедалі більше підкоряли собі людей, здобувши нарешті таку владу над ними, якої не знала вся попередня історія людства. Сьогодні дух аскези – хто знає, назавжди чи ні? – полишив цю людську оболонку... Сьогодні прагнення до збагачення, позбавлене свого релігійно-етичного змісту, набирає там, де воно досягає найбільшої свободи, ... характеру нестримної пристрасті, часом близької до спортивної [1, с. 181].

Однак сам підхід М. Вебера до капіталізму характеризується не стільки політичними чи економічними мірками, скільки культурологічними. Для Вебера

капіталізм – соціально-культурне явище, притаманне західній цивілізації і заґрунтоване в тому числі на особливостях християнства, насамперед, протестантизму в його кальвіністському варіанті. Тому в очах німецького мислителя капіталізм є найвищим досягненням культури Заходу, особливо тих часів, коли він зберігав у собі первісні свої релігійно – ідеологічні орієнтири і не втрачав власного “духу”. У названій вище праці “Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебер ретельно досліджує зв’язок явища протестантського аскетизму, професійної самореалізації і “духу капіталізму” як вибірково споріднених. Як резонно зазначає О. Погорілий, автор першого українського перекладу основної праці Вебера, протестантська етика не була причиною появи капіталізму як раціонально орієнтованої економічної системи, вона її не створила і не могла створити; однак вироблені ідеологами Реформації нові цінності сприяли “прориву” системи традиціоналістських уявлень про сенс людського життя і роль економічних чинників [2, с. 12].

Насамперед, М. Вебер показує ту значущість для долі капіталізму, що народжувався у Західній Європі, кальвіністського перетлумачення ідеї християнства про спасіння душі, яке потягнуло за собою вчення про самотність окремої людини, її відповідальність і приреченість. Адже світ – це результат промислу Божого, причому настільки раціонально побудований, що участь окремої людини в ньому – не покращити світ, а лише примножити славу Божу. “Світ існує задля того, і лише задля того, щоб служити самопрославленню Бога, християнин-обранець – існує задля того, і лише задля того, аби, втілюючи в житті Божі заповіді, примножувати славу Господню. Богу бажана соціальна діяльність християнина, бо він прагне, щоб соціальне влаштування життя відповідало його заповідям і поставленій ним меті [1, с. 124-125]”. Оскільки ж сам Господь створив світ за раціональними початками, то і соціальна діяльність християнина буде найбільш адекватно відповідати заповідям Божим, якщо набере характеру раціональної. Адже тільки така діяльність здатна принести найбільше користі індивідові та суспільству і бути бажаною Богові. Таким чином, кальвіністський Бог вимагав від своїх обраних не окремих “добрих справ”, а святості, яка б стала системою. Практична етика кальвінізму давала змогу, як пише М. Вебер, подолати відсутність плану і системи у повсякденному житті віруючого. Бо лише через фундаментальне перетворення усього смислу життя, яке відчутне у кожному мить і в кожній дії, могла бути досягнута впевненість у наявності благодаті, яка підіймає людину із природного стану в стан благодаті [1, с. 123]. Це ставило людину в такий стан, коли вона свідомо прагнула постійно раціонально контролювати свою поведінку, часто обмежуючи свої потреби, бути схильною до аскетизму, аби впевнитися в тому, що вона обрана Господом для спасіння. І найкраще таку впевненість формує професійна діяльність. Саме професійна самореалізація найбільш корисна індивідові, бо приносить йому законний прибуток, тим самим примножує славу Божу. Але вона ж корисна і суспільству, бо, знову ж таки, прославляє Бога, його раціональну світобудову. Тому кожний, хто прагне до впевненості у своїй обраності Творцем, має бути майстром своєї справи і прагнути лише до неї. “Якщо Бог вказує вам шлях, – підказує М. Вебер, – на якому ви зможете без шкоди для душі своєї і не завдаючи шкоди іншим законним чином більше придбати, ніж на якомусь іншому місці, а ви відкидаєте це і обираєте менш прибутковий шлях, то ви цим самим стаєте на перешкоді здійснення однієї із цілей вашого покликання, ви відмовляєтесь бути керуючим Бога і прийма-

ти дари Його для того, щоб мати можливість вжити їх на благо Йому, коли Він того бажає. Не заради тілесних втіх і грішних насолод, але для Бога мусите ви трудитись і багатіти [1, с. 166]».

Наводячи ці думки протестантської етики про професійну діяльність, німецький мислитель не говорить прямо про те, яким же чином людина може обрати найбільш бажану Богові і відповідну собі професію. Але з його книги можна зрозуміти, що гарантією цього вибору має бути законно, чесно одержаний прибуток з діяльності, якою займається людина. Адже чим більший цей прибуток, тим краще вона в даній діяльності самореалізується, тим більше цей вибір бажаний Богові, є покликанням людини. Як видно з контексту вже Реформація, фактично продовжуючи ідеї Ренесансу, досить глибоко осмислювала проблему призначення та самореалізації особистості. Вбачаючи їх, насамперед, у професійній діяльності, там, де ця можливість ігнорувалась як античною, так і середньовічною епохами. Такий факт, як уявляється, прямо пов'язаний так званим явищем “пошуків індивідуальності” епохою Відродження і невизнанням значення людської індивідуальності в попередні часи. Підтвердження цієї думки знаходило у М. Вебера, де він, порівнюючи католика і протестанта, пише, що “нормальний середньовічний католик-мирянин жив, з етичного погляду, певною мірою, “сьогоднішнім днем”. Насамперед, він прагнув добросовісно виконувати свої традиційні обов'язки. Ті його “добрі діла”, які виходили за ці рамки, були не пов'язані необхідним чином одне з одним, вони не утворювали послідовного ряду окремих вчинків, об'єднання в раціональну систему життєвої поведінки [1, с. 131]“. Це відповідає висновку про те, що самоздійснення середньовічного індивіда і становлення його особистості не мали і не могли мати характеру цілісного, раціонально продуманого життєвого процесу, оскільки відбувалися як втілення в індивідові певних людських якостей, що не впливали з його внутрішньої сутності, а були зовнішніми і впливовизначальними для неї.

Зробивши копійний аналіз умов та чинників формування капіталізму, зокрема протестантської етики і аскетизму, Макс Вебер був впевнений в тому, що його творили “як правило не якісь одчайдушні і безпринципні спекулянти чи авантюристи, яких було чимало впродовж усієї економічної історії, і не якісь “товстосуми”, а люди, що пройшли сувору життєву школу, водночас обережні й рішучі, але насамперед помірковані і впertі, повністю віддані своїй справі [31, с. 62-63]“. На його думку, “ідеальний тип” капіталістичного підприємця не має нічого спільного з ... хвалькуватістю... Йому чужі показна розкіш і марнотратство, так само, як свідомо насолода своєю владою. Це люди, для яких праця заради ділових інтересів стала “життєво необхідною”, а їх спосіб життя характерна певна аскетична спрямованість [1, с. 63-64]. Це клас людей із специфічним духовним складом, котрий не дається від народження, а “є наслідком виховання – в даному разі в релігійній атмосфері отчого дому і батьківщини... [1, с. 41]».

У міру свого розвитку, як вже зазначалось, капіталізм поступово втрачав своє релігійно-етичне підґрунтя і на ХХ ст. залишився лише з “професійною самореалізацією”, що спричинило його наступні вади. М. Вебер не виписує рецептів, він каже лише про те, що “пуританин прагнув бути людиною професії, ми мусимо бути такими [1, с. 181] “. І що “... професійна діяльність несе на собі відбиток аскетизму... Той факт, що обмеження людської діяльності рамками професії разом з відмовою від

фаустівської багатогранної людини... є у сучасному світі обов'язковою передумовою будь-якої продуктивної діяльності і що, таким чином, "справа" і "зречення" сьогодні взаємно пов'язані одне з одним [1, с. 180]».

Справжній капіталізм, на думку М. Вебера, багато в чому залишився в історії, бо його «дух» – в минулому. А невід'ємними, фактично сутнісними ознаками капіталізму є аскеза і професійна самореалізація, які заґрунтовані на протестантизмі як світоглядно-духовній основі життєдіяльності людини і суспільства. Оскільки ж віра в Бога поступово нівелювалася і на початок минулого століття перестала виконувати свою духовно-орієнтаційну функцію, «дух» капіталізму вивітрився. На його місце вийшла нажива, необмежений матеріальний егоїзм людей. Дуже важливий і повчальний висновок для сучасної української історії.

Література:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
2. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – С. 3-18.

СЕНС АПОФАТИЧНОГО СИМВОЛІЗМУ ДІОНІСІЯ АРЕОПАГІТА

Ключевые слова / Keywords: символ / symbol, алегорія / allegory, загадка / mystery, сакральне / sacred, антиномія / antinomy, сутність / essence

У «Божественних іменах» Діонісій розкриває можливість богопізнання через імена, які виступають в якості катафатических символів. А в той, що не дійшов до нас трактаті «Символічне богослов'я» і в «Посланні до Тита...» дається інша концепція символу як «не подібного подібності», вказуючого на сакральне через самозаперечення.

С.С. Аверінцев тлумачить символічний виклад істин в корпусі Ареопагітик у відповідності з архетипом загадки [1, с. 135-156]. Архетип загадки виявляється вже в самій стилістиці творів Ареопагіта, висловлюючись у протилежності («Божественний Світ, який є Божественний Морок», «багатослівне і багатославимо мовчання» тощо). У «Посланні до Тита» архетип загадки втілюється не тільки на рівні тексту, але і на рівні окремого образу. Однак загадка завжди розкриває зміст через інше, тобто є алегоричною формою вираження. Можна було очікувати, що самозаперечуючий символ буде названий алегорією, але Діонісій називає його символом.

Алегорія – сказання через інше. В етимології цього слова вже закладена ідея про нетотожності сутності і її вираження в іншому. Загадка є завжди приховуванням сенсу, вона передбачає обхідний шлях до нього – хоч і через подібне, але все ж через інше. Тому структура загадки з необхідністю алегорична, а не символічна. Якби загадка була символом, то вона всім своїм змістом вказувала б на те, що мається на увазі в ній, а це позбавило б її самої загадковості.

Символ, з одного боку, являє онтологічну єдність образу і сутності, з іншого – вказує на сутність собою, як цілим. На відміну від нього алегорія вказує на сенс тільки своєю окремою ознакою, інші ж властивості алегоричного образу ніякого відношення до даного сенсу не мають. Втілення Христа – це онтологічна точка, де реально здійснилося єдність створеного й нествореного. Це єдність стало обґрунтуванням символічного, а не алегоричного втілення нетварного у створеному, стало основою християнського символізму.

Символ божественного Діонісій Ареопагіт розкриває як такий образ, який не тільки зводить споглядання до Вищого, але і являє дію Вищого на людину. Образ може бути в чомусь подібний до Вищого, стверджуючи своєю подобою яке-небудь позитивне розуміння цього Вищого. Однак «значно вище цінує автор «Ареопагітик» «несхожі подібності», які він співвідносить з апофатичними позначеннями Божества, вважаючи, що «якщо по відношенню до божественним предметів негативні позначення ближче до істини, ніж стверджувальні, то для виявлення невидимого і невимовного більше підходять несхожі зображення» [2, с. 89]. Наприклад, для позначення сакрального більше підходять образи нікчемних предметів, таких як тварини, рослини, камені і навіть черв'яки, щоб споглядач не зупиняв свій розум на грубих матеріальних формах. Щоб

відрізнити «несхоже подобу» від інших символів, які виражають божественне зміст катафатично, будемо надалі іменувати його «апофатичним символом».

Оскільки несхожа подоба є образом профанної речі, протилежної сакральному початку, може бути слід апофатичний символ вважати алегорією? На підставі праць Леонтія Візантійського видно, що нестворена сутність та її створене вираження можуть бути онтологічно єдиними. Леонтій ввів поняття «энипостатон» – втілення в іпостасі, обгрунтувавши, що створена сутність може бути воипостазована в нествореної іпостасі. А раз природа може бути реальна в іншій іпостасі, то і в символі нестворене може бути онтологічно одно із створеним. Апофатичний символ не тільки можливий, але з необхідністю є саме символом. Це було підтверджено досвідом ісихазму, що свідчить про безпосередні явищі нетварного у вигляді божественного світла. Цей досвід визначив відмінність сутності і енергії, яке застосовується також і до апофатичному символі.

Виходячи з вищезазначене, можна зробити висновки:

На користь того, щоб ототожнити «несхожі подібності» з алегорією можна навести такі аргументи:

1) Прірву між нествореним і створеним дозволяє виражатися нествореного тільки через інше по відношенню до себе – а це вже є алегорія. Ця алегорія можлива оскільки вона може розумітися не тільки як абстрактна алегорія басенного типу, але як онтологічна алегорія, що анітрохи не применшує зміст, на який вказує;

2) «Несхожі подібності», як і весь стиль Діонісія Ареопагіта, відтворюють архетип загадки, яка за визначенням алегорична;

3) Діонісій Ареопагіт сам підкреслював чужість морально або естетично неприйнятних «несхожих подібностей» того божественного змісту, яке явлено в них.

На користь того, щоб ототожнити «несхожі подібності» з символом можна висловити наступні аргументи:

1) Сам Діонісій називав їх символами;

2) Визнання можливості символічного вираження божественного для Діонісія принципово, оскільки підкреслює можливість реального втілення створеного в нествореном в народженні Христа;

3) Сама необхідність в «несхожих подобах» вказує на первинне припущення єдності внутрішнього змісту і зовнішнього вираження. Якщо з самого початку передбачалося б алегоричне ставлення, то не виникло б потреби вдаватися саме до «несхожим подобам», так як в алегорії і без того заздалегідь передбачається принципова відмінність між сутністю і виразом;

4) Символічна єдність нествореної сутності і створеного вираження має міцне теоретичне обгрунтування в концепції «энипостатон».

Таким чином, при аналізі апофатичного символу в ньому виявляються два пласти: алегоричний і символічний, які антиномічно явлені у ньому. З цього випливає, що не потрібно абсолютизувати ні точку зору, що ототожнює «несхожі подібності» тільки з символом, або тільки з алегорією. Апофатичний символ слід розуміти як антиномічність алегоричності і символічності.

Література:

1. Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. М.:CODA, 1997. 343 с.
2. Бычков В.В. Малая история византийской эстетики. Киев: Путь к истине, 1991. 407 с.

